

Lamed

*List za radoznaće
Izabrao i priredio Ivan L Ninić*

Godina 9

Broj 11

Novembar 2016

Svetlana Tomić

Prepiska Jelene Dimitrijević sa sarajevskim izdavačem Isidorom Đurđevićem¹

U ovom radu predstavlja se jedan deo prepiske Jelene J. Dimitrijević sa njenim sarajevskim izdavačem, Isidorom Đurđevićem, vođene uglavnom sredinom 1918. godine. Zahvaljujući *Historijskom arhivu Sarajeva* iz Sarajeva (Bosna i Hercegovina), ovom prilikom, prvi put se objavljuju njeni tri neoštećena pisma, a opisuju i komentarišu sačuvani delovi iz ostale delimično oštećene korespondencije. Pisma Jelene Dimitrijević otkrivaju nekoliko važnih informacija. Ona sama postavlja pitanje oko štampanja njenih *Pisma iz Soluna*, a uporedno sa tim pokreće inicijativu za štampanjem Skerlićeve *Istорије нове српске књижевности* u Sarajevu. Dodatno, ona skreće pažnju da je Jovan Skerlić, kao tadašnji urednik *Srpskog književnog glasnika*, cenzurisao njena *Pisma iz Soluna* i sugerira da je uprkos tome to njen delo i posle izvesnog vremena sačuvalo svoje moćne političke poruke. U prepisci Jelena Dimitrijević pominje i dva naslova svojih do sada malopoznatih putopisa. Njeni inicijativi za štampanjem Skerlićeve *Istорије* protumačena su u ironijskom ključu, iz konteksta njenog kontriranja autoritetima javnog znanja. Osim novih podataka o njenim delima, ova poslovna komunikacija otkriva i neke karakterne crte Jelene Dimitrijević. Ona je energična, kritična i efikasna autorka, svesna književne i kulturne vrednosti svog dela.

Jelena J. Dimitrijević (1862-1945) bila je prva srpska književnica koja je do prve polovine 20. veka imala najveći broj objavljenih knjiga, autorka je brojnih i obimnih književnih radova koji su ostali u rukopisu, sasvim moguće bila je prva srpska svetska

putnica; bila je i aktivna članica srpskih ženskih društava, nesumnjivo prva Srpskinja koja se poduzela istraživačkog novinarstva i političke teme (Tomić: 2011). Zajedno sa pojmom prvih srpskih obrazovanih učiteljica-knjževnica (Tomić: 2008), Jelena Dimitrijević predstavlja značajnu kulturnu pojavu u istoriji srpskog društva. Sa preseljenjem iz Niša u Beograd, pripadala je onom nezanemarljivom broju beogradskih žena koje je književnica i profesorka istorije književnosti, Poleksija Dimitrijević-Stošić (1903 - 1973), definisala kao progresivan tip ambicioznih intelektualki, zaslužnih za kulturni uspon Srbije (Dimitrijević-Stošić: 1965,7).

Iako je književna i kulturna vrednost njenog prvog putopisa odmah uočena, objavljivanje njenih kasnijih putopisnih knjiga nije bilo moguće odmah posle njihovog nastanka. Od svih njenih štampanih putopisa, samo su *Pisma iz Soluna* bila objavljena tek nekoliko meseci posle nastanka, u uglednom *Srpskom književnom glasniku*, koji je u to vreme uređivao autoritativni kritičar i univerzitetski profesor, Jovan Skerlić (1877-1914).¹

Prema svedočanstvima koje je naveo akademik Miroslav Pantić, Skerlić je "takoreći oteo" Jelenina *Pisma iz Soluna* (Pantić: 2006, 14). Kako će se ispostaviti, Skerlićovo izuzetno interesovanje da u *Glasniku* stampa ovo delo nije imalo mnogo veze sa njegovom podrškom i unapređenjem značaja književnog stvaralaštva jedne žene (Tomić: 2011). Skerlićovo interesovanje pre se može dovesti u vezu sa njegovim uredničkim ponosom, jer je upravljao onim listom koji je opovrgavao tvrdnje ni manje ni više nego *Politike* kao vodećih beogradskih dnevnih novina.

Zahvaljujući Jeleni Dimitrijević i njenim *Pismima iz Soluna* ispostavilo se da je *Glasnik* za razliku od *Politike* posedovao kredibilitet pouzdanog javnog glasila, jer su njegovi saradnici donosili mnogo

¹ Prvo pismo iz Soluna datirano je 2. avgusta 1908, a poslednje, deseto, 11. septembra 1908. godine. U *Srpskom književnom glasniku*, prvo pismo iz Soluna objavljeno je 1. decembra 1908. Svi brojevi SKG su digitalizovani i dostupni u okviru Digitalne kolekcije Narodne biblioteke Srbije, u zbirci „Novine i časopisi“ <http://scr.digital.nb.rs/zbirka/novina/>

drugacija i potkrepljenje istine o pojedinim dogadjajima. U to vreme, *Glasnik* je važio za jedini kulturni časopis iz Srbije koji je imao svoje pretplatnike i u hrvatskom i u bosanskohercegovačkom delu Austro-Ugarske monarhije (Petrović: 2001/2002, 113-126).

U pismu od 8. jula 1918., koje se ovde navodi u celini, Jelena Dimitrijević iznosi do sada nepoznatu informaciju, da je Skerlić cenzurisao njena *Pisma iz Soluna* znajući da je *Glasnik* stizao i "tamo" tj. u bosanskohercegovačke krajeve Austro-Ugarske monarhije. Obe ove reči, "Knj. glasnik" i "tamo", Dimitrijević je sama podvukla u svom pismu.²

Na prvi pogled može da iznenadi koliko je često puta ova književnica u pomenutoj malenoj dopisnoj karti ponovila reč "cenzurisano". Prvi put, ("Što se tiče 'Pisma iz Soluna', ona su cenzurisana još kad su prvi put štampana."), to je važna napomena izdavaču, ali i mogućim istraživačima, o tome da su postojala mnogo slobodnija politička mesta od onih koje sadrže nama do sada jedina poznata varijanta *Pisama iz Soluna* Jelene Dimitrijević. Dakle, dva ponovljena izdanja *Pisama iz Soluna*, iz 1918. i 2008., u stvari predstavljaju identičnu cenzurisanu verziju *Pisama iz Soluna* iz *Glasnika* 1908., jer su rađena prema Skerlićevim prepravkama, a ne prema izvornom tekstu *Pisama iz Soluna* Jelene Dimitrijević. To znači da tek predstoji istraživanje lične zaostavštine Lujze Jakšić (kao primarnog adresata necenzurisane, prve i originalne varijante *Pisama iz Soluna*), ali i rukopisne zaostavštine Jelene Dimitrijević i Jovana Skerlića, kako bi se odgovorilo na pitanje-problem - zašto 1918. godine Jelena Dimitrijević nije mogla da nađe necenzurisanu, prvu i originalnu verziju svojih *Pisama iz Soluna*. Da li je ta necenzurisana varijanta, možda, ostala u Skerlićevoj zaostavštini, trajno nedostupna autorki i zbog toga cenzurisana na jedan specijalan način? U tom slučaju, snažan echo toliko često puta ponovljene reči "cenzura" i njenih varijacija ("cenzurisao" i dva puta upotrebljene reči "cenzurisana"), dobijaju svoje novo moguće značenje – ogorčene autorke koja se buni zbog Skerlićevog oduzimanja, ili "otimanja" njenog originalnog teksta *Pisama iz Soluna*.

Drugi put, kada pominje cenzurisanje svog dela, Jelena Dimitrijević navodi ko je sproveo tu cenzuru ("cenzurisao ih je mnogopoštovani urednik lista u kome su izašla."). Potom, treći put ona navodi moguće razloge cenzurisanja ("Jer Knjiž. glasnik je uvek tamo išao, pa i kad je postojala cenzura, i to samo zato što je urednik vodio računa šta štampa."). Navedimo i četvrto ponavljanje Skerlićevog cenzurisanja, kako bi objašnjenje jedne neobičnosti vezane za Skerlićev autoritet i *Pisma iz Soluna* Jelene

Dimitrijević bilo potpunije. Četvrti put Jelena Dimitrijević možda koristi ironiju. Ona piše: "Da nisu bila cenzurisana, ja ne bih obigrala sav Beograd da nađem te sveske;" i dodaje: "i da one koje nisam mogla dobiti kod svojih prijatelja plaćam onima koji su ih nabavili neverovatno skuplje od predašnje prodajne cene. Jer i ja sam sada jedan od onih mnogih što vreme upotrebljuju samo na rad, te da što zasluže i da kupe nasušni hleb." I potom, uobičajenim završetkom, pozdravlja Isidora Đurđevića.

Zašto smatram da se taj završni deo pisma može razumeti kao ironija? Dimitrijević najpre napominje kako njena *Pisma iz Soluna* ne bi bila štampana da ih Skerlić nije cenzurisao. Potom dodaje detalje kojima ukazuje na drugu vrstu stvarnosti, da ni Skerlićeva cenzura nije smetala njenom delu da čuva svoju vrednost i deset godina posle Skerlićevih izmena njenog teksta. U pozadini ovog indirektnog samopriznanja vrednosti svog književnog dela može da stoji svest Jelene Dimitrijević da je imala važnu ulogu u srpskom novinarstvu, književnosti i feminizmu, a da joj te zasluge u javnosti ipak nisu priznate na profesionalan način.³ Činjenice koje dodaje, da su te sveske *Glasnika* bile brzo rasprodorate i da ih je deset godina kasnije kupovala po mnogo većoj ceni dovoljno su rečite. Zainteresovanom izdavaču iz Sarajeva one na jasan i ubedljiv način potvrđuju vrednost teksta koji će stampati kao knjigu, što je istovremeno i odraz autorske svesti same Jelene Dimitrijević.

Nova vrsta ironije dolazi iz inicijative Jelene Dimitrijević da se Skerlićeva *Istorija* iz 1914. štampa u Sarajevu, navodno jer nema drugog izdanja, ili, kako ona navodi u delimično oštećenom pismu od 8. juna 1918. godine, "pošto od nje nema na prodaju više nijednog primerka."⁴ Kada piše to pismo, Skerlić nije

³ Ovaj zaključak elaboriran je u mom radu "Travel Writings by Jelena Dimitrijević: the Feminist Politics and a Privileged Intellectual Identity" koji je štampan 2014. u zborniku naučnih radova *On the Very Edge: Modernism in the Arts and Architecture of Interwar Serbia (1918-1941)*, ed. by Jelena Bogdanović, Lilien Filipović Robinson, and Igor Marjanović (Leuven: Leuven University Press, 2014), pp.115-135.

⁴ U dva delimično oštećena pisma, jednom gde nije sačuvan datum jula i drugog pisma od 29. jula 1918., naslućuje se intenzitet Isidorove navalentnosti da pridobije Skerlićevu udovicu za novo izdanje *Istorije*. Đurđević stalno pregovara oko objavljuvanja Skerlićeve *Istorije*, ali i oko dobijanja prava za objavljuvanje tada neštampanih Skerlićevih dela. U drugom pismu, Jelena Dimitrijević piše: „Moja inicijativa za štampanje Sk. *Istorije*“, ali i napominje: „Samo vas molim da mi o tome više ne pišete, nego da čekate od njega pismo“. Ovde se misli na mušku osobu koju je, kako Dimitrijević navodi, Skerlićeva udovica kontaktirala radi donošenja odluke. U nekim drugim delovima oštećenih pisama pominje se „raniji izdavač“ Skerlićeve *Istorije* iz 1912/1914, a to je bio S. B. Cvijanović. Pošto je poznato

² Sva podvlačenja u navedenim pismima potiču od Jelene J. Dimitrijević.

živ kao što jeste njegova *Istorija nove srpske književnosti*, gde je *propustio da pomene* upravo ono delo koje je “takoreći oteo”. U suprotnom, da je u svojoj *Istoriji* pomenuo *Pisma iz Soluna*, Skerlić bi morao da uključi i objašnjenje (za njega očito politički neprihvatljivog) konteksta nastanka tog dela - feminizma Jelene Dimitrijević i njenog suprotstavljanja trivijalnom predstavljanju feminizma u javnim medijima, ali i priznanje značaja same autorke, Jelene Dimitrijević, inače *prve* od četiri književnica sa početka 20. veka koje je on uveo u svoj kanon srpske književne kulture.

Zašto je onda Jeleni Dimitrijević stalo da se Skerlićevo *Istorija* štampa u Sarajevu? Koji su stvarni a nenapisani motivi njene inicijative? Da li treba bez sumnje poverovati razlozima koje je ona navela, ako se zna da je od početka svog književnog rada i političkog angažmana kontrirala glavnim muškim autoritetima javnog znanja, Stojanu Novakoviću, javnim medijima i Branislavu Nušiću...? Sasvim izvesno ovoj listi može da se dopiše i Skerlićevo ime, jer je Jelena Dimitrijević stvarala jednu *alternativnu kritičku scenu* u svom beogradskom domu, gde je vodila salon «samo o poeziji i književnosti» (Vučetić : 2002, 98), i gde je «svakog četvrtka», kako je već napomenula u svom obimnom putopisu *Sedam mora i tri okeana*, studentkinjama držala verovatno ona predavanja (o feminizmu i feministima u svetu) koja se nisu mogla čuti na beogradskom univerzitetu. Ove dve činjenice ostale su nedotaknute u glavnim studijama o Jeleni Dimitrijević, zbog čega nije valjano predstavljena složenost njenog obimnog rada. U to vreme zakonske regulative u Srbiji nisu dozvoljavale profesorkama da predaju na fakultetima, bez obzira što je njihovo visoko obrazovanje stećeno na najboljim evropskim univerzitetima. One su mogle da predaju samo u višim školama za devojke. Jelena Dimitrijević je zato lako mogla dobiti ponudu da predaje na njujorškom uglednom Kolumbija Univerzitetu (što je opisala u svom američkom putopisu, *Novi svet ili U Americi godinu dana*), ali u Srbiji o tome nije moglo biti ni reči, jer je na srpskom tlu ona očito bila percipirana na patrijarhalan način, kao udata žena, ali ne i sve ostalo što je bila - plodna književnica, aktivna feministkinja i nesvakidašnja svetska putnica. Ne treba zaboraviti ni činjenicu koju je retko ko od dosadašnjih istraživača ove književnice pominjao, da je Dimitrijević, od početka osnivanja *Književno-umetničke zajednice*, putovala od Niša do Beograda «samo da bi prisustvovala sednicama Zajednice» (Dimitrijević-Stošić: 1965, 98).⁵ A to

da se novo izdanje Skerlićeve *Istorije* pojavilo kod Gece Kona, u Beogradu 1921. i 1931, jasno je da namere Isidora Đurđevića da dobije prava za štampanje novog izdanja Skerlićeve *Istorije* nisu bile ostvarene.

⁵ Noviji istraživači *Književno-umetničke zajednice* nisu mnogo pažnje posvetili ženama-piscima koje su

znači da joj je bilo veoma važno, i pre nego što je počela da objavljuje svoja dela, da upozna beogradski intelektualni krug i aktivno se uključi u rad književne scene, koja tada ni najmanje nije bila naklonjena ženama-piscima (Crvenčanin: 2003, 306).

Zato inicijativa Jelene Dimitrijević za štampanjem Skerlićeve *Istorije* može da se protumači na sledeći način. Jeleni Dimitrijević je verovatnije bilo više stalo da skrene pažnju da je akademski profesor, Jovan Skerlić, mogao da deluje na jedan način *prema književnicama* kao izdavač uglednog književnog lista, a na sasvim drugačiji način kao glavni predstavnik javnog znaja, ili kao kreator *Istorije nove srpske književnosti*. Ona ne vodi pregovore između Skerlićeve udovice (koju pominje kao “G-đu S.” ili “G-đu Sk.”) i sarajevskog izdavača, jer joj je stalo da se čita o prve četiri srpske autorke koje su ušle u jednu knjigu istorije srpske književnosti i pritom uglavnom bile neadekvatno i neopravданo predstavljene kao književnice bez talenta. Njoj je, sasvim verovatnije više stalo da ukaže na činjenicu da je istorija nove srpske književnosti tada bila *mnogo složenija* nego što je Skerlićevo knjiga to pretendovala da pokaže. Uostalom, inicijativa za štampanje *Pisama iz Soluna* kao zasebne knjige nije došla od Skerlića, niti bilo kog izdavača iz Srbije, koji u to vreme takođe nisu bili mnogo naklonjeni ženama-piscima, već od same autorke, Jelene Dimitrijević, pošto je *sama* uspela da skrene pažnju na to svoje delo srpskom izdavaču u Sarajevu. Isidor Đurđević je tada već obnovio svoju demoliranu radnju sa željom da opet promoviše srpsku kulturu i dela srpskih pisaca. Tako je, preko *Beogradskih novina*, Jelena Dimitrijević stupila u kontakt sa Isidrom Đurđevićem.

U *Historijskom arhivu Sarajeva*, u kolekciji porodičnih i ličnih dokumenata Isidora Đurđevića, sačuvana su samo pisma Jelene Dimitrijević. Svom sarajevskom izdavaču, ona je pisala na dopisnim kartama tj. prostim otvorenim dopisnicama, latiničnim pismom. U najverovatnije prvom pismu Isidoru Đurđeviću, od 15. aprila 1918,⁶ koje se ovde iznosi u celini, ona pristaje da joj se *Amerikanka* štampa i odmah postavlja svoje zahteve: da se to delo objavi čirilicom, za honorar koji ona određuje, a potom, razmišljajući o efikasnom rezultatu pregovora,

učestvovalo u radu ovog beogradskog udruženja pisaca i umetnika. Staniša Vojnović (2008, 741-761) piše o *Književno-umetničkoj zajednici*, ali ne pominje ni Jelenu Dimitrijević, koju navodi Poleksija Dimitrijević-Stošić (1965, 98), niti Milku Grgurovu, o čijem učešću dragocena svedočanstva ostavlja Vera Crvenčanin (2003, 304-306).

⁶ Ove pretpostavke postavljene su na osnovu obrasca otpočinjanja pismene komunikacije. Ona obaveštava da je primila pismo-poziv zainteresovanog izdavača, i na osnovu toga odgovara na njegovu poslovnu ponudu - jednostavno, jasno i direktno.

ona sama predlaže i štampanje “jedno ili dva” od njenih *Pisma iz Soluna*.

Iz drugog neoštećenog pisma, koje se ovde takođe u celini navodi, mogu se pratiti načini njene ubedljive komunikacije, koja njenu ličnost pokazuje kao samosigurnu, odlučnu i dostojanstvenu. Ali isto tako i kritičnu, jer kada dobije primerak *Amerikanke*, Jelena Dimitrijević neće kriti svoje razočaranje. Ona otvoreno priznaje da joj je žao “što u onako kratkoj stvari ima toliko mnogo štamparskih grešaka” (deo iz oštećenog pisma datiranog od 29. jula 1918). Zbog toga ona, u drugom nedatiranom a takođe delimično oštećenom pismu, moli sarajevskog izdavača da joj *Pisma iz Soluna* ne izdu, kao *Amerikanka*, sa štamparskim greškama. Tom prilikom ga i opominje na način svog potpisivanja: “Obratite pažnju da se ja potpisujem Jelena J. Dimitrijević”. Budući izdavači knjiga ove autorke treba da povedu računa o poštovanju načina imenovanja i potpisivanja ove književnice.⁷

U delimično oštećenom i nešto dužem pismu od 29. maja 1918, Jelena Dimitrijević napominje da nije mogla da nađe sveske *Književnog glasnika* sa njenim Trećim pismom iz Soluna, pa moli Đurđevića da se potrudi da nađe taj primerak *Glasnika*. U tom pismu Dimitrijević za štampu predlaže i ona rukopisna dela koja dosadašnji istraživači ne pominju. To su *Pisma iz Londona* i *Pisma iz Atine*. Dodatno ona predlaže i štampanje svoje “neke prepiske”, ali bi najpre da sredi taj deo svog rukopisa. Dimitrijević nije precizirala o kojoj se prepisci radi, i samo se može nagadati da li su to njena pisma američkoj prijateljici, gospodiji Flag, koja je slala tokom balkanskih ratova (kako je napomenula u svom američkom putopisu) ili neka druga pisma.

Sačuvana prepiska Jelene J. Dimitrijević pokazuje se kao važan izvor informacija o njenim poznatim i nedovoljno poznatim književnim radovima, njihovoj autentičnosti i cenzuri, kontekstu objavljivanja tih radova kao zasebnih knjiga. Istovremeno, ova korespondencija otkriva moguću ironičnu vezu između njene dve inicijative, za štampanjem njenih *Pisma iz Soluna* i Skerlićeve *Istorije nove srpske književnosti*. U tadašnjem svetu muških autoriteta javnog znanja i delovanja, komunikacija ove književnice otkriva je kao efikasnu ženu-pisca, koja je posedovala svest o vrednosti svog književnog rada i javnog delovanja.

*TRI NEOŠTEĆENA PISMA JELENE J.
DIMITRIJEVIĆ SARAJEVSKOM IZDAVAČU
ISIDORU ĐURĐEVIĆU*

29, Pozorišna ul. 29
Beograd, 15. aprila 1918.

Dobila sam vašu kartu koju ste mi poslali preko B. Novina. Pristajem da mi odštampate Amerikanku, čirilicom; a honorar tražim pedeset – 50- kruna od štampanog tabaka formata kakve su knjige vašeg izdanja. Ako je to malo za knjigu mogli biste metnuti jedno ili dva Pisma iz Soluna štampana takođe u Knjiž. glasniku. Ja bih vam kazala koja pisma mogu ući. Za honorar bih molila da mi se pošalje unapred za onoliko tabaka koliko obično ima jedna sveska vašeg izdanja. Ako bi bilo više, vi biste mi to naknadno poslali.

S pozdravom,
Jelena J. Dimitrijević

29, Pozorišna ul. 29
Beograd, 8. jula 1918.

Sad sam primila vašu kartu u kojoj pitate za g-du S. Dakle ja sam vamjavila da ona hoće da se razgovori s ranijim izdavačem. Neštampanih stvari ima, i odgovoriće mi dok se razmisli. –Što se tiče “Pisma iz Soluna”, ona su cenzurisana još kad su prvi put štampana: cenzurisao ih je mnogopoštovani urednik lista u kome su izašla. Jer Knjiž.glasnik je uvek tamo išao, pa i kad je postojala cenzura, i to samo zato što je urednik vodio računa šta štampa. Da nisu bila cenzurisana, ja ne bih obigrala sav Beograd da nađem te sveske; i da one koje nisam mogla dobiti kod svojih prijatelja plaćam onima koji su ih nabavili neverovatno skuplje od predašnje prodajne cene. Jer i ja sam sada jedan od onih mnogih što vreme upotrebljuju samo na rad, te da što zasluzi i da kupe nasušni hleb.

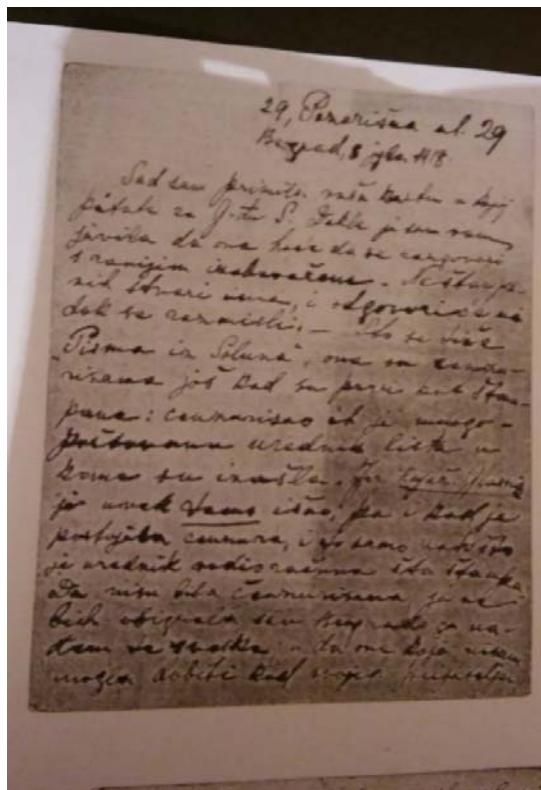
S pozdravom,
Jelena J. Dimitrijević

29, Pozorišna ul. 29
Beograd, 19-IX- 1918.

Danas sam primila 560 kr. kao honorar za «Pisma iz Soluna». Molim da mi vratite onih devet svezaka Knjiž. glasnika, kad vam ne budu više potrebne. G-di Sk. kazaću da vam odgovori na pitanja odnosno honorara; ali još za koji dan ne mogu, dok se ne vrati iz Banje. Ona je tamo već mesec dana.

S pozdravom,
J.J. Dimitrijević

⁷ Najnovije izdanje *Pisma iz Soluna* iz 2008. godine na naslovnoj strani imenuje autorku samo kao „Jelenu Dimitrijević“, iako su prethodna izdanja njenih drugih putopisa redovno štampala njeniime kao „Jelena J. Dimitrijević“.

Pismo se čuva u Historijskom arhivu Sarajeva (BiH), u rukopisnoj zaostavštini Isidora Đurđevića, pod signaturom O-ĐI-226

BIBLIOGRAFIJA

Arhivski materijal

Pisma Jelene Dimitrijević upućena Isidoru Đureviću, O-ĐI 226, Historijski arhiv Sarajeva, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Citirana literatura

Crvenčanin, Vera *Svitanja i sutor Milke Grgurove*. Beograd. Muzej pozorišne umetnosti, 2003.

Dimitrijević, Jelena *Pisma iz Soluna*, dvojezično izdanje, prir. Vladimir Bošković i Dejan Aničić, preveli Dimostenis Stratigopoulos i Vladimir Bošković, Lozniča: Karpos, 2008.

Dimitrijević-Stošić, Poleksija D. *Posela u starome Beogradu*. Beograd: 1965.

Pantić, Miroslav „Jelena Dimitrijević i Pavle Popović“ u *Zborniku referata sa naučnog skupa: Jelena Dimitrijević – život i delo*, Niš, 28. i 29. oktobar 2004. (ur. Miroslav Stojanović). Niš: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu, 2006), 11-20.

Petrović, Ljubomir „Uloga i funkcionisanje SKG u srpskom i jugoslovenskom društvu 1901-1941. godine, Povodom stogodišnjice časopisa“, *Arhiv, časopis*

Arhiva Jugoslavije, 2001/2, str. 113-126.
http://www.arhivy.gov.rs/active/srlatin/home/glavna_navigacija/izdanja/casopis_arhiv_v01/dosadasnji_brojevi/casopis_godina_ii_broj_2.html

Srpski književni glasnik, Digitalna kolekcija Narodne biblioteke Srbije, zbirka „Nvine i časopisi“
<http://scr.digital.nb.rs/zbirka/novina/>

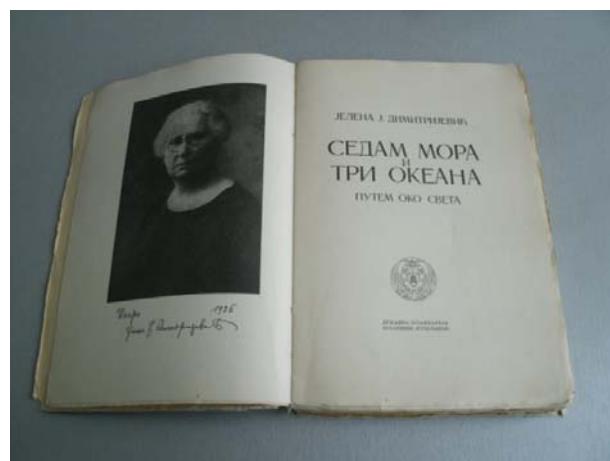
Tomić, Svetlana “Draga Gavrilović (1854-1917), the First Serbian Female Novelist: the Old and New Interpretations”, specijalni temat *Forgotten Serbian Thinkers - Current Relevance* američkog naučnog časopisa *Serbian Studies*, Vol. 22, 2008, No. 2, 167-189.

Tomić, Svetlana „Dve vrste Pisama iz Soluna: feminističko istraživačko novinarstvo Jelene Dimitrijević naspram nepouzdanog izveštavanja Branislava Nušića o feminizmu“, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, Novi Sad, 2011, knjiga 59, sveska 3, str. 621-639.

Tomić, Svetlana. “The Travel Writings of Jelena J. Dimitrijević: Feminist Politics and Privileged Intellectual Identity” in *On the Very Edge: Modernism and Modernity in the Arts and Architecture of Interwar Serbia 1918-1941*, ed. by Jelena Bogdanovic, Lilien F. Robinson and Igor Marjanovic, Leuven: Leuven University Press, 2014. pp.115-135.

Vojnović, Staniša „Književno-umetnička zajednica (1892-1896)“, *Književna istorija*, 2008, vol. 40, br. 136, str. 741-762.

Vučetić, Radina „Slika beogradskog građanstva na prelazu iz 19. u 20. vek: novi prilozi – iz sećanja Milice Babović Bakić“, *Tokovi istorije*, 2002, br. 1-2, str. 89-117.

J.J. Dimitrijević (Wikipedija)

Filip David

Filozofija bede

Strahota bede prodire do same suštine ljudskoga, kvari neiskvareno, zamračuje nevinost, uništava ponositost. Beda je i bolest ljudskoga uma: hrabre pretvara u kukavice, časne u doušnike, mudre u sumanute. Filozofija bede glasi: svi se izjednačujemo u ništavnosti i podlosti.

Filozofija bede proizvodi nitkove u velikim količinama, a ništavnost oglašava svojom verom

Naše doba poznaje različite oblike bede. Beda može biti materijalna i duhovna. Beda obuhvata pojedine slojeve stanovništva, ili čitave narode i kontinente. Materijalna beda ponegde i katkad postaje razlog otporu i pobunama, rušenju postojećeg načina života, dok duhovna beda slabiti svaki otpor i život pretvara u baruštinu i kal.

U ovom našem delu sveta gde je kroz istoriju sila krojila zemljopisne mape i sudbine naroda, sačuvano je strahopoštovanje prema fizičkoj sili, a prezir i omalovažavanje za duhovne vrednosti. Tu postoje razna lica bede: dopunjaju se, jedna iz drugog proizlaze. Tirani i tiranija omeđivali su njegove granice. Na bezobzirnom ugnjetavanju zasnivana su carstva. Bezobzirnost je pretvorena u stil života. Mali, jedva vidljivi plamičci bili su dovoljni da raspire velike, nesagledive, pustošne požare. Kap mržnje pretvarala se u okean mržnje. Lične netrpeljivosti u netrpeljivosti među narodima, sukobi među braćom u ratove najlučih, nepomirljivih i krvno zavađenih neprijatelja.

Beda je zapravo ovde trajno stanje. Beda stvara ropske karaktere tako poželjne u svim oblicima despotija. Beda ne proizlazi samo iz materijalne neimaštine, ona se najuspešnije proizvodi u ljudskim glavama. Patnja stvara samilost, ali beda ne. Iz siromaštva može da proizide solidarnost, ali iz bede

jedino mržnja. Jad i nesreća mogu da stvore ponosite i odvažne ljude, beda stvara niske i ponizne. Svi oblici bede su ponižavajući.

Strahota bede prodire do suštine ljudskoga, kvari neiskvareno, zamračuje nevinost, uništava ponositost. Beda je i bolest ljudskog uma: hrabre pretvara u kukavice, časne u doušnike, mudre u sumanute. Filozofija bede glasi: svi se izjednačujemo u ništavnosti i podlosti.

Upravo to: suštastvena beda gora je od svake oskudice, neimaštine, ubožništva i besparice. Ona označava onaj stepen ljudske ništavnosti u kojem sve vrednosti postaju obezvređene, a smisao izgubljen. To je stanje moralne zakržjalosti, gluposti i tuposti. Bedastoća je najteži oblik ljudskog duha. Drugo ime za bednika je ništarija, ljudska rđa, a najgori oblik duhovne bede naziva se nitkovlukom. Materijalna, moralna i duhovna beda rađaju obilato taj soj ništarija.

Oko nas vidimo plodove bede: naopaki redosled vrednosti, uništavanje kulturne tradicije, depresiju, korumpiranost, brisanje razlika između uzvišenog i niskog. Krijumčari, lopovi i zločinci zauzimaju važna mesta u društvenoj hijerarhiji. „Ne misli svojom glavom, nego glavom onoga od koga zavisi! Može se i preko leševa, ako to donosi nekakvu korist!“ – to su životne devize koje eleminišu i ponos i čast, i stid i sram.

Dug život u bedi, prihvatanje nemoći kao životnog usuda i poniznosti kao životnog stava, stvorili su poseban mentalitet koji se prenosi sa generacije na generaciju. Izuzeci se pretvaraju u pravilo, mane dobijaju privid vrlina, izopačenosti se cene kao primeri za ugled, niskost i grabež proglašavaju se za statusne simbole. Trulost i pokvarenost diktiraju vladajući stil života. Na jednoj strani cveta neviđena raskoš, na drugoj najdublje siromaštvo. Pamet se meri zlatom i markama. Filozofija bede je nauka društva u dugotrajnoj duhovnoj agoniji.

Filozofiju bede finansiraju oni koji su sva materijalna dobra prigrabili za sebe, objašnjavajući kako ugodan i priјatan život kvari čoveka, omekšava i slabii njegovu otpornost. Iz svojih zlatnih dvoraca poručuju narodu da je ovo još dobro u odnosu na ono što može biti. Beda je po filozofima ovoga stanja preduslov za zdravlje. Iz nje se radaju vitalnost i otpornost. Sit stomak stvara lenjvice, aobilje proizvodi mekušce. Od mnogo kulture se ludi, od čitanja postaje zamlata i zanesenjak, dok previše moralnih skrupula kvari biznis. Sve to znaju iz sopstvenog iskustva.

Tupost i moralna zakržjalost proglašavaju se u civilizaciji bede dostignućima te civilizacije, a nasilje se predstavlja kao lekovito oslobođanje viška snage.

Zato su na ceni razbojnici, palikuće i obične ubice. Filozofija bede proizvodi nitkove u velikim količinama, a ništavnost oglašava svojom verom.

U svojoj kranjoj posledici filozofija bede pretvara se u filozofiju zla. Etičke norme se rasplinjavaju, a potom sasvim iščezavaju. Ljudskim postupcima upravlju nagoni samoodržanja ili prosta načela sile. Postaje dozvoljeno sve što je pod zaštitom i okriljem moćnika. Život se odvija u senci ideologije banalnosti, pod vladavinom svakodnevnog kiča, u umetnosti, nauci, kulturi. Kič je postao zamena za etičke kategorije, kroz kič se izražavaju bitne osobine političkog sistema i vladajuće vrednosti društva u celini.

Na ovim našim balkanskim prostorima nikada se ne smanjuje nego samo umnožava količina bede. Ovdašnji narodi, bez obzira na veru i poreklo, umeju samo da trpe. Bede i ne pokušavaju da se oslobole jer je ona nekako prirodno stanje. Utehu nalaze u bolu, a ne u radosti. Život shvataju kao mukotrpan eggodus iz jedne nesreće u drugu. Skučeni deo sveta u kojem žive za njih je slika čovečanstva. Prepuštaju da o njima i njihovom životu misle drugi, moćniji, silniji, bezobzirniji, jer nikada nisu u potpunosti raspolažali svojim životom. Veruju demagogiji vlastodržaca više nego rođenim očima i sopstvenoj pameti. Sve loše što se dogodi podrazumeva se, a kratki periodi mirnog života stižu kao čisti dar sa neba. Po količini bede u sopstvenoj istoriji, narodi sa ovog područja veoma su bliski.

Beda, ona celovita, potpuna i dugotrajna, ugrađena u sistem mišljenja, ponašanja, u sistem vladavine i celokupnog života ne dolazi bez najave. Isprva se obznanjuje u jedva primetnim nagoveštajima, znacima i simbolima. Ali upornošću isprva slabašnog vodenog mlaza koji je našao jedva primetan otvor na ustavi, ona taj otvor širi dok jednog dana ne nahrupi kao poplava. A tada pod njom sve nestaje, ljudi, njihova materijalna i duhovna dobra, nestaju sela, gradovi, potopljena je čitava država.

Pod vodom, zna se, moguće je jedno vreme zadržati dah, ili disati na slamku. Na kraju, ni to više ne pomaže. Filozofija bede, preobražena u filozofiju zla, u diktat nad životom, guši svaki život. Njen konačni ishod je pustoš: duhovna i fizička.

Filip David, *Jesmo li čudovišta*, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997.

Priredio Radomir Lazić

Filip David

Zar nije dosta?

"Blic": Političari su nas naučili da se mrzimo

Naši političari nastavljaju da zaluđuju svoj narod. Premijer izjavljuje da Srbija ne podržava referendum u Republici Srpskoj.

Veli da je to mišljenje i predsednika Srbije. Predsednik Srbije, sve se čini, ne misli baš tako.

Istovremeno, tabloidi pripremaju narod na rat, ne zna se tačno s kime. Da li opet sa čitavim svetom (osim Rusije)?

Ili će Srbija ratovati, po već ustaljenom, volšebnom običaju, a da ne bude u ratu?

Ko je ovde lud, a ko nas pravi ludim? Ova politička šizofrenija nije sasvim iz udžbenika psihiijatrije, ona je čedo političkog pragmatizma najgore vrste. Njena glavna karakteristika je da se jedno govori, drugo misli, a treće radi. To se naziva i hipokrizijom. Hipokrizija, društvena, politička, privatna, postala je sastavni deo naših života, naše svakodnevice.

Nije nikakvo opravdanje za sopstveni mrak da ovakvog ili sličnog zla ima svuda i da se poput nepogode premešta s jednog kraja sveta na drugi, sa kontinenta na kontinent. Naprotiv, što je takvog zla više, što je sveobuhvatnije, postaje nepodnošljivije, gore je, opasnije i sramotnije.

Hoće li se ponoviti „događanje naroda“, navlačenje masa na ratna rešenja? Opet su na vrhu ratne retorike isluženi i već „dokazani“ političari, kupljeni novinari, intelektualne protuve. Narod je lakoveran jer je očajan. Naseda na uvek delotvorne iako ofucane fraze kako nas svi mrze, kako smo jedini u pravu, kako se širom sveta samo kuju zavere protiv Srbije. I da nam zato ne ide dobro.

Mnogi nemaju da prežive, izbeglice ne mogu da se vrate svojim domovima, mladi nemaju posla, korupcija cveta. Idealno za demagoge. Mašinerija koja proizvodi ratove ima svoju suludu logiku. Prvo nastupaju blagoglagoljni dušebrižnici. Ulagivačkim obmanama i zaklinjanjem na rodoljublje mobilišu mase. Ubrzo se njihove reči preobražavaju u stvarne ubilačke metke. Tako su nas zavlačili početkom devedesetih, tako nas zavlače i danas.

Zar im nije bilo dosta?

Izbori se dobijaju na porukama netolerancije, nepoštovanja drugih, vredanju i psovanju. Političari Balkana pretvorili su svoje narode u mrzilačke, gde se vlast zadobija samo porukama mržnje i svađalačkom retorikom.

Mračna vremena bacaju svoje duge senke prema budućim vremenima i generacijama koje dolaze. Mračne ideje teško se iskorenjuju. One su otporne i dugovečne. Ništa nije krhkije i kratkotrajnije od ljudskog pamćenja zato valja stalno podsećati na sumnjivu vrednost mračnih ideja i zla koje iz njih izrasta. Na kraju, najmanje krivi podnose najveće žrtve i najveća stradanja. Šta može proizići iz ovog udaranja u bubnjeve starih i novih ratnih dobošara osim ludila koje donosi mnogo novih jada i nesreća, novih godina mržnje, netrpeljivosti, očajanja i bede. A ni stare se rane još nisu prebolele. Loše namere šire se brzinom plamena i snagom oluje.

„Ako ne umemo da radimo, umemo da se bijemo.“ Vojske su nam svedene na najmanju moguću meru, oružje nam je oduzeto, ali ništa zato, mi ćemo se tući motkama, kamenicama i palicama za bejzbol (to, dokazali smo, znamo).

Kažimo odlučno i glasno „ne“ svim tim proizvođačima mržnje i profiterima rata. Dok ne bude kasno. Mrak u ljudskim glavama najstrašniji je, najtrajniji i najopasniji mrak.

Filip David (Wikipedia)

Filip David, književnik, eseista i dramaturg rođen je 1940. godine u Kragujevcu, u jevrejskoj porodici. Decenijama je jasno antiratno i opoziciono opredeljen. Dobitnik je brojnih nagrada, među kojima su i Ninova, Andrićeva, Meša Selimović...

Božidar Šujica

Kako je oklevetan Danilo Kiš

"Ti moraš da napišeš književnu polemičku knjigu. Na megdanu misli i snova, tvoj kritički duh mora da bude intelektualno superioran. Članci su praporci, a knjiga je zvono. Pazi, ti ne ulaziš u obračun samo sa dogmatizmom, timofejevštinom... već i sa zlom narastajućeg nacionalizma koji ispred sebe gura nekakav tobže pozitivan nacionalizam kao princip. Užasavaj se mekosrdačne nagodbe. Ne budi maneken idealističke estetike..." rekao je Oskar Davičo Danilu Kišu.

Danas, nakon nužne distance, pisati i govoriti o Danilu Kišu sasvim je drukčije od emocija koje su pratile tekstove u jeku burnih dešavanja izazvanih Grobnicom za Borisa Davidovića.

Danas ostaje žal što Danilo nije duže poživeo jer bi, verovatno, dobio Nobelovu nagradu, što bi bilo ogromno priznanje srpskoj književnosti u najtragičnijem periodu njene istorije.

A juče? I onda, kao danas, za pisanje postoji samo jedno vreme, vreme u kome svako veliko delo ne može ostati nekažnjeno.

Danilo Kiš je optužen za plagijat! Njegova knjiga *Grobnica za Borisa Davidovića*, tek što je izašla (prvo izdanje juna 1976), dočekana je bukvalno na nož. Kiš je plagijator! Jer je prepisao jedan odlomak opisa crkve Sveta Sofija u Kijevu iz knjige Luja Renoa *Ruska umetnost*, zatim, ova knjiga je proizašla iz Štajnerove knjige *7000 dana u Sibiru...* I da ima

mnogo sličnosti sa Solženjicinovom prozom, da Kiš nije doživeo užase sibirskih lagera već ih samo prepričava...

Sve klevete zapisane su krvavim slovima. I bedni komarac može da pusti krv. Sa klevetama žive pisci, klevete ubijaju pisce. Klevete u književnosti upisane su kuginim slovima.

Klevete su oživele, beskrajno zadovoljne svojim učinkom. Što je kleveta besmislenija, neverovatnija, dobija na snazi i ubrzaju. Crvić sumnje će se ugojiti, postaće crv-div, razaraće najmasivnije gromade.

Grom iz vedra neba! Jedan od najdarovitijih pisaca na srpskohrvatskom jeziku predstavljen je kao lopov, šarlatan, prepisivač... Intrige i spletke koje su se plele oko imena Danila Kiša sadrže svekoliku podmuklost, posledično da skreše pisca, da ga uvale u blato i da mu ostave jedini izlaz: samoubistvo. Celan je skočio sa mosta u Senu. Majakovski je stavio tačku na život. Metkom.

Među prvima sam stao na stranu Kiša. Danilo mi je telefonirao i našli smo se istog dana. Izgledao je očajno. Vidno izmršavio, neveseo, ozlojeden, kiptao je od gneva. Lice isprskano nekom bojom pepela koja će mu ostati do kraja života. Šetamo Tabanovačkom ulicom na Voždovcu, gde on stanuje. Ružna ulica, nalik ptičurini sa jednim podignutim tamnosivim krilom i drugim odlomljenim, spuštenim sve do autoputa i Dušanovačke pijace. Kamioni, putnička kola, autobusi, uleću sa Autokomande, dižu prašinu i nastavljuju prema Zaplanjskoj i Kumodražu. Ulica je prljava, bez drveća, sa psima latalicama i tek kojom ljudskom prilikom. Ja iskazujem svoj utisak i ne znajući zašto. Kiš ne može da se zaustavi, govori onim svojim dubokim glasom, neprekidno pušeći: "Je l' vidiš šta mi rade! Pljušte klevete, denuncijacije, sramoćenja, optužujući me za krađu intelektualne svojine, podgrevajući sumnju, da je Kiš plagijator, mala sitna duša, Čivutin koji se kiti tudim perjem, nosi oko vrata ogrlicu od lažnih bisera. Na šta sve oni nisu spremni! Predstavljaju se kao dobronomerni ljudi, humani, višestruko proverene nevinosti, želete samo da me zaštite od mene; lopova i barabu, intelektualnu prostitutku od koje treba zaštititi čitaoce. Sve to, pa još traže da priznam da sam plagijator, a oni će, kao velikodušni ljudi, sve zaboraviti! A ja sam prikupljaо materijale, čitao i iščitavaо sve do čega sam mogao da dođem o stradalnicima i stratištima i zbog golemog ličnog razloga i lične dužnosti prema svojim najbližima, nestalim u logorima što su svuda na svetu istovetni. Trudio sam se da pišem što bolju literaturu, gnušajući se osrednjosti toliko pogodne za bronzani i lovorođ venac. Ja sam morao da napišem dobru literaturu. I napisao sam..." Kaže mi da se baš ovih dana seća šta mu je rekao žestoki momak, vod Savamalaca sa kojim sam ga ja upoznao da ga zaštititi od džudista što su mu pretili i dobacivali uvrede, onako iz čistog mira.

- Znaš kako je tekao dijalog između mene i Savamalca? Kao u Joneskovim dramama. Savamalac kaže meni: "To je zbog tvoje slabe tačke, Danilo!" A ja: "Misliš da je to zbog moje slabe tačke?" Momak odlučno: "Zbog tvoje slabe tačke!" On nije okolišao, nazvao je stvar pravim imenom. Moja *slaba tačka* poslužila je tužiteljima kao kapisla za mračnu mržnju prema meni.

Kiš me je zamolio da mu zakažem sastanak sa Davičom.

Oskar je pristao i nas dvojica došli smo pet minuta ranije. Ali, Kiš i Mirko Kovač već su nas čekali u kafani Kalenić. Oni su znali da je Oskar držao do tačnosti bilo ko da je u pitanju... Davič je odmah prešao na glavnu stvar, rekavši da je lepo što su ga nekolicina njegovih drugova - Kovač, Filip David, Bora Pekić, Predrag Matvejević, Boro Krivokapić i drugi - časno i nedvosmisleno uzeli u zaštitu. Ali, dodao je, tuđa ruka svrab ne češe. Onda se obratio direktno Kišu:

"Ti moraš da napišeš književnu polemičku knjigu. Na megdanu misli i snova, tvoj kritički duh mora da bude intelektualno superioran. Članci su praporci, a knjiga je zvono. Pazi, ti ne ulaziš u obračun samo sa dogmatizmom, timofejevštinom... već i sa zlom narastajućeg nacionalizma koji ispred sebe gura nekakav toboga pozitivan nacionalizam kao princip. Užasavaj se mekosrdačne nagodbe. Ne budi maneken idealističke estetike..."

Usred razgovora banu za naš sto, kao da je doletoeo sa tavana na kome je stanovao, Jakov Grobarov! Obraća se Kišu: "Daniluška, može li za mene dupli vinjak?" Mirko je brzo reagovao i odvukao Grobarova za drugi sto. I sam sam se njima priključio - ... Potom smo otisli na pijacu i ona nas je zavela svojom vrevom... Koliko poseduješ nečeg - toliko robuješ nečim, to je dijalektika pijace... Vratili smo se nakon jednog sata, a Oskar i Danilo, licem u lice uneti, još su bili u razgovoru.

Ne mogu reći da sam sa Danilom bio intimus. Naši životi su se ukrstili, dodirnuli, okrznuli još u mladosti. Svako prijateljstvo u mladosti je stanje između nemanja prijatelja i mnogo prijatelja. Danilo Kiš je bio jedan od retkih ljudi sa kulturom brehtovske ljubavnosti. Među svojim prijateljima ja sam mu našao mesto između Branka Miljkovića i Radivoja Korača... Kao i kod Branka: stvaralačka groznica i sklonost prema boemiji, duduše sa više otmenosti od Branka, i kao kod Žućka: povučenost u sebe i neki zajednički šarm stidljivosti.

Jedno vreme, nekoliko meseci 1958, pre ili nakon što je diplomirao, Kiš je ilegalisao u Studentskom domu 14 decembar u Zagrebačkoj ulici. Ja sam ga doveo u sobu sa desetak ležajeva. Bili su to gvozdeni kreveti kakvi su se nalazili još samo po bolnicama i u kasarnama. Ovi u studentskom domu bili su sa ulegnutim gvozdenim madracima prekrivenim jednim

čaršavom i jednim čebetom. Kiš je dao krevet student medicine koji je pisao roman pod uticajem Balzaka. Medicinar je odlazio kod učiteljice na selo i ostajao tamo mesecima. Bila je zima. Kaljeva peć nije ložena jer je strašno dimila. Jedan prozor razbijen. Spaval smu pokriveni čebetom preko glave. Vazduh je bio svež. Danilov ležaj, uz moj. On je dolazio kasno, i pred spavanje je pušio. Ustajao je rano i još u krevetu palio cigaretu. Ja ga nikada nisam video da jede. Odlazio bi rano u biblioteku, da zauzme mesto. Posedovao je izuzetnu radnu etiku. U sobi su bili momci iz svih krajeva nekad nam zajedničke države. Niko nikom nije smetao ni podvaljivao. Niko nikog nije cinkario.

... Kiš i ja doputovali smo u Osijek na književno veče koje je organizovao pesnik Dejan Rebić. Tada su u Osijeku služili vojni rok Slobodan Novaković i Radivoj Korać. Nas dvojca otišli smo u kasarnu, Sloba i Žućko dobili su slobodan dan zahvaljujući majstoru Joški Škerli iz Kosova Polja. Naši očevi radili su pre Drugog svetskog rata u rudniku Trepča.

Postoje dani koji se urežu u sećanje i zadugo svetle unazad. Jedan od takvih je i taj dan u Osijeku koji se u spomeni na drage ljude otvara motivima za elegiju. Danas bih sve dao za fotke što ih je napravio reporter lokalnog lista istrošivši čitav film snimajući nas četvoricu. Sećam se da su dečaci jurili za Žućom i tražili autogram. Sloba, koji je mogao biti doktor sociologije sporta, tvrdio je da je Žućko po popularnosti, sportista broj 2 u zemlji, odmah iza Šekularca! Sloba je vodio glavnu reč i ubedivao je Kiša da piše scenarija za film. Ja sam dobacio da bi Korać mogao da bude naš Gari Kuper, na što je Žućko dodao: "Je l' misliš da Gari Kuperu nosim kufer?"

I samo književno veče ostalo mi je u pamćenju kao jedno od najlepših na kome sam učestvovao. Kiš je pročitao pesmu u prozi *S jeseni kad počnu vetrovi*, i podosta odlomaka iz tada još neobjavljene knjige *Rani jadi*. Razgovor sa publikom se otegao, pljuštala su pitanja. Jedno Kišu: "Vi ne izlazite iz perioda detinjstva, znači li to da pišete porodičnu sagu?" Kiš je govorio o "Eldoradu potisnutog pamćenja najranijeg detinjstva, i nepotisnutog sećanja na dečaštvo koje je, istovremeno, i sećanje na budućnost", o "pučini zaborava iz koje ne znaš šta sve može da ispliva". Sećam se da je citirao Foknera: "Ako moram da biram između ništa i jada, biram jad."

Govoreći o knjizi *Rani jadi*, kaže da je naslov proizišao iz Foknerove rečenice...

U foajeu hotela, skrivenog iza velikih izduženih somotskih tkanina i senovitih nabora, smestili su se članovi mesnog literarnog kluba i neke devojke iz folklorne grupe... Kiš je uzeo gitaru, svirao je lepo i još lepše pevao dubokim promuklim glasom. Danilo počne "Oči čornije", a devojke prihvate i prate ga. Danilo na mađarskom počne *Sonju*, a devojke prihvate i prate...

Danilo je u hotelu upoznao lepu Eržebet, zastupnicu poljoprivrednog kombinata iz Belja koja je kao trgovacki putnik prodavala njihova vina. Njenim fićom krenuli smo za Batinu.

"Moram da vidim most na Dunavu, da pređemo što laganije preko njega. To mi je važno. Veoma važno..." rekao je Danilo.

Ni Eržebet ni ja nismo ga pitali zašto mu je to važno. Batina kao da je pobegla od mosta na breg, među vinograde. A sam most kao da je iskočio sa obale na obalu strašcu ogromnog mamuta. Gvozdeni luk mosta gubio je svaku formu lepote... Danilo se obratio saputnici: "Eržebet, na kojoj ste strani reke srećni?"

Eržebet, nevoljno: "I na jednoj i na drugoj strani ja sam srećna..."

A Kiš: "Ja, takođe, nisam srećan ni na jednoj strani!"

Eržebet je na mađarskom verovatno nešto opsovala. Okrenula se prema meni: "Izvinite što čemo Danijel i ja malo madžariti"...

Bogami, madžarili su sve do Sombora, gde nas je ostavila...

Posle podosta provedenog vremena u fići, da protegnemo noge, uputili smo se u šetnju gradom. Zaustavlali smo Somborke na biciklama i pitali:

"Gde se nalazi ulica Paje Jugoslavije?" Da li su nas čule ili samo prečule pitanje, devojke su nam veselo pokazivale rukom u pravcu u kome se nalazi kuća čuvenog knjižara i zaljubljenika u knjigu znanog po nadimku Paja Jugoslavija. Kad smo stigli, ovaj vedri, neobično komunikativan momak rekao nam je da možemo koju god hoćemo knjigu, ali pod jednim uslovom: da ne platimo! Sad, dok ispisujem ove redove, na um mi pada misao: Zašto se jedna ulica u Somboru ne zove ulica Paje Jugoslavije?

Uhvatali smo poslednji autobus. Svitalo je kad smo stigli u Beograd. Autobus se zaustavio na peronu uz sam hotel Bristol, a preko puta zgrade u kojoj je nekad bio Studentski dom 14. decembar. Prozori su se palili i gasili puni otegnute ravnodušnosti.

U petu deceniju života Danilo Kiš je ušao sa objavljenom knjigom *Grobnica za Borisa Davidovića*, 1976. On je znao da je napisao knjigu o kojoj je sanjao još na studijama. Dva romana, *Mansarda* i *Psalam 44*, ranije objavljena, kritika je jedva zabeležila. Avaj, Kiš ni slutio nije kakav će mu pakao napraviti od života nekolicina pisaca, novinara, univerzitetskih profesora, advokata... među njima i nekoliko bliskih prijatelja!

Orkestrirana kampanja protiv Kiša nije posustajala. Cilj je bio da se stvari u javnosti utisak - "ima tu nečega lopovskog, nemoralnog, nedostojnog..." od čega treba "zaštititi narod i državu..."

Godine 1978. izašla je u Nolitu Kišova polemička knjiga *Čas anatomije*. Nema sumnje: *Čas anatomije* je ostvarenje ravno Krležinim polemičkim rapsodijama

Dijalektički antibarbarus i Moj obračun s njima.
Danilo Kiš se nije predstavio kao antipod jednom Krleži, Marku Ristiću, Vinaveru, već kao njihov sledbenik. Bila je superiorna Kišova inteligencija, erudicija i ironija kojom je identifikovao bedu dvogodišnje ofanzive na njegovo delo sa ličnom bedom pojedinca.

Ova knjiga je totalno razbesnela tužitelje. Podnete su tužbe суду protiv Kiša. Ja sam u *Književnim novinama* objavio tekst u kome sam rekao šta mislim o ovom književnom suđenju. Danilo mi je pokazao tužbu i uz nju *Bliže objašnjenje i proširenje tužbe* gde se moje ime pominje šest puta.

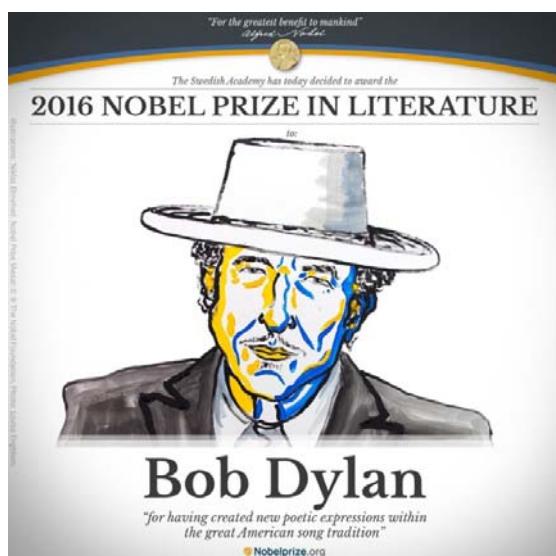
Bilo bi glupo da sada komentarišem suđenje. Kada je to trebalo reći, ja sam ga nazvao sramnim...

U izdanju Službenog glasnika

Službeni glasnik objavio je zbirku tekstova pod naslovom *Venac od trnja za Danila Kiša* (priredio Milivoje Pavlović), u kojoj veći broj autora govori o ličnosti i literaturi velikog pisca. U dogovoru sa izdavačem *Danas* objavljuje šire odlomke iz članaka Božidara Šujice koji su u knjizi objavljeni pod naslovom *Rekvijem za most na Dunavu kod Batine*. Oprema teksta redakcijska.

komentari (1)

- See more at:
[http://www.danas.rs/nedelja.26.html?news_id=324514&title=Kako je oklevetan Danilo Kiš#sthash.i6zB6OaG.dpuf](http://www.danas.rs/nedelja.26.html?news_id=324514&title=Kako%20je%20oklevetan%20Danilo%20Ki%C4%87#sthash.i6zB6OaG.dpuf)

KNOCKIN' ON HEAVEN'S DOOR
https://youtu.be/_bWzyiU-S_w

Ilja Milštejn

Susret na oštici noža

Reklo bi se da je sve prosti da prostije ne može biti. Sultanovi ljudi od poverenja je samo trebalo da se jave Nursultanu Abiševiću, najmudrijem među mudrim Kazahstancima, da u proces uključe bivšeg turskog ministra i proslavljenog investitora u visokoprofitni tekstilni biznis Dagestana, da pribave saglasnost uvaženog Ramzana Abdulatipova koga već godinama krasi dagestanska kruna neprikosnovene vlasti i potom ga spoje sa Jurijem Ušakovim, spoljnopoličkim savetnikom Njegove svetlosti predsednika Ruske Federacije. I dalje je sve išlo kao po loju. Kazahstanski ambasador u Ankari će pun optimizma posavetovati Erdoganu da svoje pismo ukrasi jednim uzvišenim „izvinite“, zatim će tako dopunjeno tekstu hitno predati Nazarbajevu, a mudri Kazahstanac će iskoristiti priliku da na sastanku u Taškentu taj dokument uruči Njegovoj svetlosti. On će ga pročitati i odobrati. I dva lidera – ruski i turski – ponovo su doživotni prijatelji. Oni se sastaju u Sankt Peterburgu, a Putin prognozira da će buduća „saradnja biti jednaka predašnjoj“, onoj od pre poslednje krize u rusko-turskim odnosima.

Međutim, nije sve baš tako prosti.

Incident posle kojeg su on i Erdogan postali ljuti neprijatelji, Vladimir Vladimirovič je svojevremeno nazvao „udarcem nožem u leđa“, što je stvar koja se ne zaboravlja. To je rana koja ne zarasta. Dovoljno će biti da mu u nekakvim drugaćijim uslovima samo na trenutak okrene leđa i ovaj lukavi „Brut“ će svoj izdajnički postupak verovatno ponoviti. Recimo, šta ako Vladimir Vladimirovič ponovo odluči da pošalje par ruskih bombardera i bombama zaspne njegovu teritoriju? Hoće li ih on ponovo rušiti? Ili, šta ako se promeni takozvana spoljnopolička konjunktura? Šta ako taj koji danas jataganom preti Evropi i Americi odjednom ponovo izračuna da mu je iz nekog razloga korisnije da bude u svađi sa Rusijom. Uostalom, Putin je poznat po tome da izdaju nikada i nikome ne oprišta.

Osim toga, postoji još par principijelnih nesuglasica koje teško da mogu biti prevaziđene. Poznato je da Moskva podržava Bašara Asada, a da Ankara od sveg srca želi da ga svrgne. Takode je poznato da Moskva zdušno sokoli i pomaže Kurde rasute po Iraku i Turskoj, a da Erdogan, kad neko u njegovoj blizini pomene Kurde, odmah dobija ospe. I zato ih njih dvojica nisu ni pominjali. Pitanje o „eventualnoj koordinaciji i budućim planovima“ za Siriju, na zajedničkoj konferenciji za novinare ostalo je bez odgovora, pri čemu su i gosti domaćin izjavili da je to

tema o kojoj još nisu stigli da razgovaraju. Kao evo, samo što nisu; čim se novinari razidu, njih dvojica će se osamiti i, u nekom čošku siti o tome narazgovarati. No budući da su oni svoja dva sata pune intime i pre te konferencije imali, ostao je utisak da se nijedan od njih nije ni usudio da ove probleme pomene. Iz bezbednosnih razloga – valjda.

O kompenzacijama koje su radi postizanja mira s Moskovom Turskoj navodno ultimativno bile predložene – takođe ni reči. Očito je da su se ipak nekako složili, i da su dva od tri zahteva Moskve koje je Erdogan na jedvite jade tobože ispunio, zasada bili dovoljni. Kakav je nezgodan, dobro smo i prošli. Prvo, uslišivši molbe Nazarbajeva, Abdulatipova i još par posrednika – Erdogan se izvinio. Drugo, saznali smo da je jedan od turskih pilota koji su napali naš Su-24 član sekte onog gada Gulena, Erdoganovog „Trockog“ koji već duže vreme živi negde u dalekoj Pensilvaniji. To jest, ispada da je ruski avion u stvari srušila Amerika, a ne Turska. I na tome se stvar i završila, bez obzira na to što je verovatnoća da će sada Putin Baraku Obami ispostaviti račune zaista jednaka nuli. Turski nacionalni lider je taj koji će jednoga dana ipak morati da ih plati. Kada i kako – ne znamo. Možda i paradajzima.

Kraće rečeno, obnovljeni dijalog s pomagačem ISIS-a i sponzorom svetskog terorizma Vladimиру Vladimiroviču nije lako pao. Za razliku od našeg gosta iz Turske, on se pred novinarima ponašao veoma uzdržano. Ovaj ga je četiri puta nazvao „dragim prijateljem i drugom“, a Putin njega nijednom. Erdogan se radovao obnavljanju starog ali zato „nerđajućeg“ prijateljstva, a Putin je neprestano insistirao na tome da ovo zbljižavanje diktiraju „viši interesi naša dva naroda“. Rukovodeći se tim višim interesima, on je eto spremjan da primi čak i verolomnog saveznika.

I nije reč samo o „Turskom toku“, o izgradnji ruske atomske elektrane na obali Sredozemnog mora, o bezbrojnim čarter letovima i razgranatom hotelskom biznisu. Ruske sankcije su nemilosrdno tukle ne samo po ekonomiji našeg crnomorskog suseda, već i po našoj – domaćoj. Reč je o tome da je Erdogan u poslednjih mesec dana s apetitom ukinuo Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, pohapsio hiljade svojih sugrađana (među njima i novinare), pozatvarao veliki broj medija, škola i dobrotvornih organizacija, isterao iz državnih službi sve sumnjive i nepodobne, legalizovao zatvorsku torturu, glasno i ozbiljno se zamislio nad uvodenjem smrtnе kazne, uputio par različitih ultimatuma zapadu, pretio Evropi rekom migranata, od Amerike zatražio da mu odmah izruci „Lava Davidovića“ Gulena – jednom rečju, naš prisni neprijatelj je do te mere postao rod rođeni da je greh bilo ne pomiriti se s njim.

I sve bi bilo kao poručeno kada ne bi postojao i jedan mali problem: kako će oni sada zajedno odloniti napadima tog večno podmuklog i zlonamernog čovečanstva, te takozvane svetske zajenice koja je u međuvremenu za obojicu pripremila priličan broj nezgodnih pitanja. Koju poziciju da zauzmu? Ledima jedan drugom okrenuti – ne ide. Iskustvo nam govori da je Erdoganu bolje ne okretati leđa. Licem k licu – takođe ne ide. Neprijatelj će im se privući neopažen.

Sva je prilika da će na braniku svojih budućih geopolitičkih planova oba prijatelja stajati u revolveraškom stavu, za svaki slučaj tek dopola jedan prema drugom okrenuti, i tako se braniti od napada gomile neprijatelja. I sve dok Putin i Erdogan budu određivali politički kurs svojih zemalja, njihovi odnosi će i dalje ostati vrlo komplikovani. Ostaje nam samo da se nadamo da će se u odsudnom trenutku pojavit neki mudri posrednici i sprečiti sukob dva predsednika, ovih dana ujedinjenih u zajedničkoj mržnji, ili rat između dva naroda, danas braće u zajedničkoj nesreći.

*Grani.ru/ Peščanik.net
Prevod s ruskog Haim Moreno*

Ilja Milštejn

Daleki Kazahstan, država u kojoj se spajaju Evropa i Azija, površinom je najveća među bivšim sovjetskim republikama posle Rusije..

Miljenko Jergović

Princip, filozof, Jevrejin

Dok je bilo živih svjedoka u snazi, revolucionaraca i ubojica iz idealja, koji nisu onemoćali, senilni i bez pameti, u samo sedam godina snimljena su dva dugometražna igrana filma o ubojstvu nadvojvode Franje Ferdinanda. Prvi je, naslova "Sarajevski atentat", licencu za javno prikazivanje dobio 14. studenog 1968., drugi, "Atentat u Sarajevu", dozvolu prikazivanja dobiva 31. listopada 1975. "Sarajevski atentat" traje 88 minuta. "Atentat u Sarajevu" čak 132. Prvi je film po vlastitom scenariju, i u produkciji "Centra filmskih radnih zajednica Srbije", režirao Fadil Hadžić. Scenarij za drugi film pisali su Stevan Bulajić, Vladimir Bor, Paul Jarrico i režiser Veljko Bulajić, a u ambicioznu koprodukciju ušli su čehoslovački Studio Barandov, sarajevska Kinema, zagrebački Jadran film i "Centar filmskih radnih zajednica Srbije".

Iako se veoma razlikuju u zamislima, filmovi su jednako neuspješni. Hadžić je pokušao ispričati priču o priči, i tako povezati vrijeme Drugoga svjetskog rata s danima sarajevskog atentata. Artificijelan, pun modernističkoga zanosa, zagledan u "Gradanina Kanea" i očaran njegovom strukturom, pokušao je naraciju tako postaviti da gledatelju od samoga slučaja postane važniji način na koji je slučaj izložen. Bilo je takvo doba, sredinom šezdesetih, kada se jugoslavenska kinematografija oslobođila svih sistemskih i ideoloških stega, tako da se o tekvinama revolucije, o oslobođilačkom ratu, o dobrim i zlim, o partizanima i domaćim izdajnicima, govorilo slobodno, slobodnije nego u privatnoj komunikaciji iiza dvaput zaključanih vrata svoga doma. Ono što su u filmovima slobodno izgovarali Bata Čengić, Živojin Pavlović, Dušan Makavejev, Krsto Papić, Antun Vrdoljak... u svakodnevici je, još uvijek, bilo strogo kažnjivo po barem dva člana Kaznenog zakona SFRJ, sto četraestom, koji je sankcionirao kontrarevolucionarnu djelatnost, i sto trideset trećem koji je bio prijetnja svakom verbalnom deliktu.

Fadil Hadžić je ambicioznom strukturom, pričom u priči, i povezivanjem mladobosanaca s partizanima, nastojao prikriti slučaj. Ali on nije prikrivao svoj stav, koji bi se razlikovao od vladajućih povijesnih i ideoloških dogmi, nego to što, zapravo, i nije imao stava. Veoma zbumjen u duši, ostao je pred ubojicom i pred ubijenima, nemoćan da se odredi i da kaže na kojoj je strani pravda. Na strani udarne igle koja razbijala kapislu metka i pokreće tane u šupljoj, spiralno narezanoj cijevi, ili je pravda na strani modro-sivog

sukna, i mekoga ljudskog epitela, malo iznad trbušne šupljine, i ispod lijeve bradavice, kojega tane tren zatim probija?

Fadilu Hadžiću bilo je četrdeset i šest, kada je dovršavao svoj film. Bio je dvostruko stariji od Danila Ilića, učitelja i zavjereničkog vode, a sedam godina stariji od suca istrage Lea Pfeffera. Pet godina mlađi od nadvojvode Franje Ferdinanda, Fadil je bio vršnjak vojvotkinje Sofije.

Veljko Bulajić 1975. bio je godinu dana stariji. Bilo mu je četrdeset i sedam, iza sebe je već imao gotovu karijeru velikoga jugoslavenskog filmskog redatelja, tokom koje je eksperimentirao, riskirao, izlagao se političkim osudama i zabranama, i na kraju: snimio "Neretu", vjerojatno i najskupljji filmski spektakl u povijesti jedne zemlje. "Atentat u Sarajevu" snimao je pet godina kasnije, bez velikog rizika, i bez imalo eksperimenta. Htio je snimiti povijesti spektakl, s kostimima, masovnim scenama i specijalnim efektima, kojim će dočarati duh epohe, ali i prikriti ono što ga je mučilo.

Je li on, onako u duši, na strani udarne igle koja razbijala kapislu metka i pokreće tane u šupljoj, spiralno narezanoj cijevi, ili je na strani modro-sivog sukna, i mekog ljudskog epitela, malo iznad trbušne šupljine, i ispod lijeve bradavice, kojega tane tren zatim probija? Hadžić i Bulajić ljudi su različitih, ponegdje i sukobljenih biografija, Fadil je u Zagreb došao preko Sarajeva, a javnim se poslovima počeo baviti za vrijeme NDH, dok je Veljko, također došao preko Sarajeva, ali kao sudionik rata, i to na pobjedničkoj strani, kao mladi partizan, kojemu je cijeli svijet bio pod nogama, i mogao je, u skladu sa svojim pripovjedačkim i socijalnim darom, postati što je htio. Fadil je bio oprezniji i moderniji, Veljko se rano pretvorio u tradicionalista. Prvi je zauvijek ostao ograničen Zagrebom, s kojim se srođio i suživio toliko da mu je postao, Fadil Zagrebu, mjera i pokretač. Pokretao je, tako, dobroćudne humorističke časopise, koji nisu proturječili partijnom smislu za humor, i koji već odavno ne postoje. Uređivao je najtiražnije tjedne novine u hrvatskoj povijesti, ali ni te novine više ne postoje. Osnovao je satirično kazalište koje je, barem u zagrebačkim uvjetima, pokazalo besmrtnim. Snimao je filmove, premda nije bio profesionalni filmski redatelj, koji su danas značajni i kao umjetnička i kao dokumentacijska svjedočanstva o vremenu. Napisao je nevjerojatan broj dramskih komada, uglavnom popularnih komedija iz socijalističke svakodnevice i iz perspektive maloga čovjeka, malograđanina, samoupravljača, sitnog i bezazlenog buntovnika... Njegovoj besprimjernoj marljivosti jedni su se rugali, drugi su je prezirali, a Miroslav Krleža istinski joj se divio.

Ništa u Fadilovoj biografiji, daru i temperamentu nije sugeriralo da bi Sarajevski atentat mogao biti njegova tema. Što bi on učinio, da se deset godina

prije svoga rođenja, na Vidovdan 1914. zatekao u Sarajevu, blizu Latinske čuprije?

Veljko Bulajić bio je aktivist i revolucionar, u vrijeme kada je revolucija već odavno pobijedila. Nije bio dogmatni vjernik, da jest opredijelio bi se 1948. za Staljinu, kao tisuće Crnogoraca, i prolazio bi kroz čistilište Golog otoka, limb strašniji od mnogih zemaljskih inferna. Ali Veljko je ostao uz Tita, i nije ga se Goli otok ničim dojmio. Iako je slušao priče svojih zemljaka, golotočana, i sigurno je, kao darovit čovjek, osjetio koliko je u tim pričama velike, autentične književnosti, koliko je u njima filma ne većeg od života, dobro je znao da s tim ne može nositi. Ni on, ni cijeli njegov naraštaj. Čak i kada je snimao politički osjetljive filmove, i kada se, uvijek nakratko, zaticao u nemilosti, Veljko je imao razvijen osjećaj za realnost, i za ono što je moguće i dopušteno ispričati. Preko toga nije išao. Nije sebe nadmašivao, nije se pokušavao nositi s epohom, niti je precjenjivao utjecaj filma na narodne mase. Veljko nije bio zanesenjak ni pjesnik, pa šta mu onda bi da se bavi Sarajevskim atentatom?

U njegovom filmu, Gavrila Principa igrao je beogradski glumac Irfan Mensur. Imao je dvadeset i tri godine, već je bio u angažmanu u Jugoslavenskom dramskom pozorištu, mlada zvijezda, glumac na čiju su karijeru zaigrali kazališni proroci. Bilo je to doba kada se Jugoslavija činila vječnom, a publika je hrlila u daleku budućnost, bez imalo straha pred time što ona nosi. Besmrtnost je u to vrijeme bila raširena pojava. Petnaestak godina kasnije, godinu ili dvije pred rat, Mensur će, kao već zreli glumac, povremeni redatelj i predavač na akademiji, poći u slobodne umjetnike. U ružna i krvava doba, kada se zarati u Bosni, nekome se neće svidjeti njegovo ime i prezime, doživjet će da ga fizički napadnu u njegovu Beogradu, što će Irfanovu priču vratiti na početak.

Roden 1952. u Sarajevu, rano se s roditeljima selio u Niš, tamo je završio gimnaziju, pa došao u Beograd. Bulajić ga je odabrao za ulogu Gavrila Principa u vrijeme kada je bio zvijezda u usponu, ali i zbog fizičke sličnosti. Onako mršav, s rijetkim adolescentskim brčićima, u sirotinjskoj odori s početka vijeka i sa đačkim kačketom, bio je Irfan utjelovljenje vidovdanskoga junaka. Njegova se pojava utisnula u sjećanja onovremenoga svijeta, toliko da više i nije bilo razlike između historijskog dokumenta i inserta izigranog filma.

Ta Mensurova identifikacija s Principom valjda je i najveći doseg Bulajićevog filma.

Predrag Finci nije sličio Gavriliu.

Glumac iz Hadžićevog filma imao je navršene dvadeset i dvije, i još uvijek nije bio siguran čime će se u životu baviti. Iz ugledne sarajevske porodice, podrijetlom Sefard, Jevrejin, ali šezdesetosmaš, kafanski i ulični buntovnik, pjesnik, filozof i snob, tražio je pozornicu za svoju ličnu predstavu, da je

razvije kao vlastitu zastavu. Bio je mlad i blesav, nije računao s tim da bi mu ta zastava jednom mogla postati sudbinom.

Bio je darovit, rastrgnut među talentima, i čas bi bio pjesnik, čas filozof. I naravno: glumac. U Fincijevoj glumstvenosti bilo je poze, karakteristične za generacije sarajevskoga Narodnog pozorišta, ali i nečega izvornog, što se ne može imitirati ni slagati. Imao je zažarene oči mladića s povisrenom temperaturom, ognjičave kao u ludaka, u šizofrenika i tuberana, oči kakve se rijetko vidaju na kazališnim pozornicama, još i rjeđe na filmu, i kratko traju, godinu, dvije, najviše deset, ali se pamte dugo, pošto se ugase u plućnom sanatoriju, umobolnici na Ugljanu ili Sokocu, ili posve banalno: u kvartovskom lokaluu sa šankom, dva stola i kuhanim jajima u staklenoj vitrini. Zbog tih ga je očiju Fadil Hadžić izabrao za ulogu Gavrila.

Finci je, u redateljevoj zamisli, trebao biti mlađi Charles Foster Kane, u njegovoj ultimativnoj i fatalističkoj bosanskoj inkarnaciji. Atentator umjesto novinskog magnata. Ali igra je trebala biti baš takva, kejnovska, tako da se gledatelju od nje zavrти u glavi, da ne pita za motive atentatora, nego da se slika, i sa slikom vremenski tokovi i perspektive, umnože kao u ogledalima muškoga frizerskoga salona, u kojima muževi u brijačkim stolicama gledaju u vlastite potiljke, i u prošlost, multipliciranu u beskonačnom nizu zrcalnih slika.

Predrag Finci Principa je odigrao očima. Pogledom je potpalio čaršiju, plamen je zahvatio Europu i Svet. Istina, bilo je malo onih koji su uopće pogledali Hadžićev film. Zbunjajući i pomalo dosadan, pojавio se u kinima u krivo vrijeme, s jeseni 1969., nakon filmskoga festivala u Puli, igrao je kratko i pretvorio se u jedan od onih ceremonijalnih artefakata, u film koji će se prikazivati na televiziji uz okrugle obljetnice Mlade Bosne i Velikoga rata. A i to naizmjenočno s filmom Veljka Bulajića.

Bila je to prva i posljednja filmska uloga Predraga Fincija. Četrdeset pet godina kasnije u Londonu objavljuje knjigu s naslovom "Why I Killed Franz Ferdinand and Other Essays".

Nije više nikada zaigrao na filmu. Umjesto da postane profesionalni glumac, dao se sav na filozofiju. Otišao je u Pariz, pa u Freiburg, studirao kod Mikela Dufrennea, slavnoga egzistencijalista i jaspersovca, pa kod Wernera Marxa, vodećega njemačkog stručnjaka za Heideggera, i opet se činilo da mu je svijet pod nogama, i da može sve. Ostat će u Parizu, ili u Feiburgu, ili poći preko Atlantika, ali se u Sarajevo neće vratiti. Ništa veliko se u tom gradu više ne može dogoditi. S nadvojvodinim ubojstvom završavala se, na duga vremena ili zauvijek, uloga Sarajeva u svjetskoj povijesti. Bio je to grad u srcu Jugoslavije, tvrđava bratstva-jedinstva i titoizma, sumorno mjesto za onoga koji je na Zapadu osjetio dašak slobode.

Uostalom, 1976. ili 1977. Pariz je bio prijestolnica Svijeta, u koju su hrlili sarajevski umjetnici, džeparoši, razbojnici, agenti tajne policije, književnici, diplomati, redatelji, glumci... Sve što je Predrag Finci bio, i što je mogao biti, držeći se svojih talenata, i pisac, i filozof, i glumac, i teatralni atentator, i čovjek koji je spreman veći dio života provesti po kafanama, nalazilo se u Parizu.

U Sarajevu ničega nije bilo, ali je Sarajevo bilo mjesto gdje će se onaj koji se rodi u tom gradu najprije susresti sa svojom istinskom sudbinom. Finci kao da je svoju sudbinu uporno tražio, pa se ipak, suprotno priči, vratio u Sarajevo.

Na Filozofskom fakultetu predaje estetiku. Lipnja 1986. polažem pred njim ispit, u učionici smo, sjedim u prvoj klupi, on je za katedrom, i odsutno gleda prema marindvorskoj crkvi. To je ono čega se sjećam. Bio je mladi nego što sam danas ja, ali dok je tako gledao kroz prozor, izgledao je kao profesor pred mirovinu, živi spomenik ili veoma mamuran čovjek. Pred njim su bile stepenice akademskog napredovanja, španjolske stube, bistročki kameni basamaci, skaline od jezuita, uz koje se, lakonog, trebao uspeti, i prošetati Sarajevom i životom, sve do Akademije nauka i umjetnosti, čija se zgrada, također, nalazi pod Bistrikom, blizu Konaka, u kojem su, ustrijeljeni, posljednju noć na zemlji provodili nadvojvoda Franjo Ferdinand i vojvotkinja Sofija.

Sredinom osamdesetih Predrag Finci bio je član izdavačkih savjeta, odbora, komisija, povjerenstava, žirija. Pripadao je bosanskoj kulturnoj eliti, onoj koja je tu izgubljenu zemlju usred Jugoslavije dovela do njezinih povijesnih vrhunaca. Prvi filmovi Emira Kusturice, profinjena, zemljana enformel platna Ede Numankadića, predstave Mladena Materića, priče Darija Džamonje, romani, pjesničke antologije, nove, lijepo zgrade staklenih fasada, u kojima se ogledala stara čaršija, austrougarske palače u Titovoj ulici i cijeli sarajevski dvadeseti vijek, ulični žamor, intervencije u prostoru, hladni i vlažni ljetni parkovi u centru grada, odjeci Selimovićevog "Derviša", odjeci Principovog pucnja, i još žamora, svi pričaju u isto vrijeme, glazba, mnogo glazbe, nastrane figure Franje Likara, antropoidne apstrakcije Alije Kučukalića, i mnoštvo imitatora, ljetne bašte iz kojih se muzika čuje do kasno u noć, mnogo muzike, Izdavačko preduzeće Svjetlost Sarajevo, i vječna Jugoslavija u malom, kuckanje kujundžija u Kujundžiluku, miris roštilja, promukli glasovi Dare Sekulić i Indexa, Američki kulturni centar, tvrde drvene klupe u čitaonici Vijećnice, drame i rana smrt Ivice Matića, i Predrag Finci, čijeg se pucnja u Franju Ferdinanda više nitko nije sjećao, filozof i estetičar, diskretna figura nikad opisane predsmrtnе euforije jednoga grada.

Finci nije bio aktivan unutar jevrejske zajednice. U njegovoј generaciji to nije bio poželjan način kulturnoga i društvenog legitimiranja. Rođeni poslige

rata, svatko s bremenom svoga prezimena i sa svojom kućnom brigom, zaslugom, tugom i krivnjom. Djeca partizana i djeca narodnih izdajnika, ili deklasirane građanske klase, djeca pristigla sa sela, iz pasivnih krajeva, popaljenih i nepokorenih besputnih pokrajina, te malobrojna pretekla židovska djeca, sa svojim skrivenim i potisnutim obiteljskim pričama, svi će se oni u Sarajevu predstavljati kao *raja*. I taj će nabrinu smisljeni i olako prihvaćeni naziv koji je, bit će, prvi puta nekome na um pao početkom šezdesetih, u vrijeme euforije omladinskih radnih akcija, preživjeti i razvijati se sve do početka devedesetih i raspada zemlje.

Raja je svaki onaj koji je prihvaćen. Za razliku od siromašnoga i prezrenog rajetina, koji će činio raju u tradicionalnome, otomanskom smislu, kršćanina među pravovjernim muslimanima, siromaha među koljenovićima, moderna raja je pluralia tantum. Nema jedinu, ili je usavršena jednina. Kaže li se za nekoga – on je *raja*, kao da se reklo da ga krase vrline, talenti, kreposti i odlike sviju drugih bezimenih pojedinaca koji su bili čašćeni istim žigom pripadanja. Za sebe se, pak, ne može reći da si *raja*, kao što za sebe kažeš da si Hrvat, katolik, vegetarijanac. Onaj tko sebe proglaši *rajom* pouzdano nije *raja*. Zato se što češće, u svakoj prigodi, za druge treba govoriti da su *raja*, čak i kada to ne misliš, jer možeš računati da će i svaki takav ostati ganut, pa će prvom prilikom za tebe reći da si *raja*. I tako ćete se, poput pasa na Ferhadiji, ljubazno njuškati pod repove, razmjenjivati komplimente i biti *raja*.

Da bi se bilo *raja* valjalo je smetnuti sve ono što jesi. A smetnuti je, zapravo, lako. Mnogo lakše nego, recimo, zaboraviti. Tako se ono što je jedared smetnuto naglo povratilo, jednima s početkom opsade Sarajeva, u travnju 1992, drugima godinu ili dvije kasnije, a trećima, možda, i desetljeće kasnije. Svi su se na kraju sjetili, ili skoro svi, tako da od raje nije ostalo ništa. O stogodišnjici Principovoj, u ljeto 2014, nekadašnja je sarajevska *raja* već bila tako temeljito razvrstana, razdijeljena i zaokupljena izgradnjom, renoviranjem i adaptiranjem svojih arhetipa, da su se oko onoga što se dogodilo prije stotinu godina bili podijelili na atentatore i na njihove žrtve, spremni da pred očima Europe ponove Vidovdan 1914, a za njim i kratko dvadeseto stoljeće. Ono što su za Europu zbivanja iz školskih udžbenika povijesti, i daleka porodična povijest djedova i pradjedova, za sarajevsku je bivšu *raju* vječno sadašnje vrijeme. Svakoga dana u tom gradu Gavrilo Princip ubija Franju Ferdinanda i ženu mu Sofiju. U svakome gradu svijeta u kojemu živi barem jedan Sarajlija cijelo je jedno Sarajevo, i u svakome tom Sarajevu, kao i u onome jednom, bivšem, svakoga dana i svake noći Gavrilo Princip ubija vojvotkinju i nadvojvodu. I tako će biti dok god je *raje*.

Predrag Finci u svome eseju, u toj ispovjednoj pripovijesti svoga života, "Why I killed Franz Ferdinand", piše kako o toj stvari on nikada nije imao svoje mišljenje. Na čijoj je strani istina: na atentatorovoj ili nadvojvodinoj? Nikada se, kaže, nije zainteresirao. Ubojstvo princa možda i jest bilo dogadaj koji je presudio svijetu, ali je za Sarajevo, pa i za njega rođenog u Sarajevu, bilo sudbonosnijih događaja. U školama smo učili da je atentat bio povod za Veliki rat. Ali da Princip nije ubio Franju Ferdinanda, rata bi svejedno bilo. To je razlika između povoda i uzroka, na kojoj su se jeziku i povijesti učile generacije jugoslavenskih učenika. Pa tako i on.

Sad objavljuje svoj melankolični, benjaminovski esej, negdje u Londonu, na Zapadu, u maloj izdavačkoj kući, u knjizi koja se može naručiti putem interneta, daleko od Sarajeva i od današnjih sarajevskih interesa. Usred galame i svade u tom ga gradu više ne mogu čuti, premda je od svih živih ljudi na Zemlji najkompetentniji u ovoj stvari. Jedini je on ubio Franju Ferdinanda, i zna kako je to. On, i Irfan Mensur. Ali Irfan šuti, pošto je i dalje glumac, nije emigrant, i u stanju je preobraziti se pred svakim težim pitanjem. Irfan, za razliku od njega, i nije Sarajlija, iako je u tom gradu rođen. Ne samo što je rođen, nego bi mu i danas bilo lako vratiti se u mjesto svoga rođenja, i već bi s njim bio srođen, bez obzira na to što mu je beogradска ekavica srasla s govorom, i što mu je životni dah i uzdah njome određen. Irfan Mensur guši se kad progovori ijekavicu, kao Voja Brajović, kao Dragan Nikolić, jer se s ijekavicom nije učio disanj. U Sarajevu uzdasi su duži, dublji, patetičniji, godinama, desetljećima traje svako njihovo je i ije. Ne bi se Irfan nikada na to navikao, čulo bi mu se odakle je, ali bi, za razliku od Fincija, u današnjem Sarajevu bio istoga časa prihvaćen. Iz razloga okrutnog, mučnog, zaudarajućeg, ali koji se izgovoriti mora: Irfana bi prihvatali jer je Irfan, musliman a ne Jevrejin. Onoga dana kada je iz Sarajeva otiašo, Predrag Finci je za Sarajevo postao stranac, kao da se u njemu nije ni rodio ili kao da je odlaskom promijenio i mjesto rođenja. Tada je od *raje* postao Jevrejin, onaj i onakav kakvih je bilo puno dvadeseto stoljeće, nenadani sunarodnjak Stefana Zweiga, Prima Levija, Daniela Ozme, princ lutalica, prorok i prosjak, lik iz "Enciklopedije mrtvih" Danila Kiša, i Kišov brat po lutjanju i po svome komplikiranom identitetu, koji je donedavno, do 1991. bio tako jednostavan.

Nisam poznavao svog profesora estetike, iako sam ga svakoga tjedna slušao na predavanjima, proučavao mu geste i grimase, lovio uzrečice, poštupalice, greške u govoru, i ništa od svega nisam zapamtio. Bilo je u njemu nečega paunskog: hlače je skladno spariva sa sakoom, nosio dobre cipele, izgledao kao da je maloprije sišao s Oxford sreeta i podzemnom željeznicom spustio se u našu duboku i plitku balkansku nigdinu. Govorio je lako i tečno, izrazitim

sarajevskim naglaskom, koji se u to vrijeme još razlikovao od načina na koji su progovarali junaci "Top liste nadrealista", tog spoja brđanskog, čaršijskog i mahalskog govora, onoga najekspresivnijega u svakom od njih, koji će na kraju, u ratu i poslije rata, postati karakteristični govor nekoga novog Sarajeva, prihvacen i od onih koji su takve sintakšičko-fonetičke egzaltacije nekada prezirali.

Fincijev naglasak danas bi se, možda, mogao nazvati – marindvorski. Tako su govorila djeca kuferaša, moji Stubleri, i možda mi je tako na daljinu postao blizak, iako ga, govorim, nisam poznavao. Od svih profesora na studiju filozofije i sociologije, samo je profesor estetike bio formativni Sarajlija. Drugi su odnekle došli, a neki su se s početkom rata tamo i vratili. Bio je to neki prolazni svijet, kao što smo i mi studenti bili prolaznici, dok smo lelujali oko okruglih bakrenih pepeljara na jednonogim gvozdenim postoljima. Pušači i nepušači, smrtnici uplašeni još uvijek samo pred ispitima u junske i septembarskom roku.

Pio je u klubu književnika, u podrumu velike poslovne zgrade izdavačkog preduzeća Svjetlost. Oko njega bili su sarajevski pjesnici, čija su imena u međuvremenu postala naširoko poznata, pa ih ne treba spominjati, i oni čija su imena u međuvremenu zaboravljena, pa ih također ne treba spominjati. Kada bi se napio, postajao je glasan. Mnogi od njih su tako, postajali glasni. Jednom sam ga, ili možda dvaput, takvoga video. Htio mi je nešto reći, iako me nije prepoznao. U tom trenutku nije znao da sam njegov student. Tako da je i ono što mi je htio reći zapravo bilo upućeno nekome drugom. Nekome tko nije tu. Ili nekome u dalekoj budućnosti, tko mu se načas ukazao u alkoholnom i nikotinskom magnovenju.

Imao je lijepu, smjerano prostodušnu ženu. Nosila je rijetko ime, na D, izvedeno iz jednoga od onih tvrdih biblijsko-hercegovačkih imena, koje u ženskoj varijanti zvuči neobično skladno. Brinula se za njega, onoliko koliko je bilo potrebno. A bilo je veoma potrebno. Živeći kao u čekaonici doma zdravlja, za neku budućnost koja će se uskoro dogoditi, talentirani ljudi lako su se pretvarali u netalentirane pijance, hulje, zlovoljnike. Finci je bio veoma talentiran, sada se tek to vidi, mogao je biti pisac, glumac i filozof, i mogao je u Sarajevu neslavno propasti.

D. ga je spašavala. Kada bi se okrenuo, govorila je: *moj čojko*.

To je prva važna stvar koju sam o njemu saznao, i od koje bi, zapravo, trebala započeti ova priča: D. koja kaže *moj čojko*. Riječ koja će ga spasiti od zla u vremenu što nailazi, i drobi dovršenu prošlost, i kao onaj stroj u kamenolomu pretvara stijene u šljunak i ništa.

Rat je u Sarajevu započinjao dvaput.

Prvi put, drugoga ožujka kada su ljudi sa ženskim čarapama na glavama blokirali sve raskrsnice niže

Marijin dvora. Prethodno je, prestupne subote, 29. veljače, ubijen stari svat na Baščaršiji. Blokada je objašnjena zaštitom srpskoga stanovništva od pogroma. Iako su Srbi živjeli izmiješani s drugima u cijelome gradu, postavljena je linija na Vrbanja mostu i Velešićima, koja će do kraja rata biti simbolička crta podjele Sarajeva. Ne može tako biti, mislilo se tog ponedjeljka, ludo je to i ludi su ljudi sa ženskim čarapama na glavama, jer nema tog popisa stanovništva, i ne može ga biti, koji bi potvrdio da Srbi žive tamo a ne ovamo... A zapravo, nije se shvaćala strategija budućega, a ni svakoga drugog rata. Negdje linija mora biti postavljena, a svaka je linija proizvoljna, kao što su, uglavnom, proizvoljni razlozi za rat. Svaki je rat zločinačka rabota, i svaka historija koja se zasnuje na ratovima zločinačka je. Zločinački nisu samo životi koje je rat preoblikovao, stvarajući nove identitete.

Drugi put rat je počeo u nedjelju, petoga travnja. Sutradan je trebao biti Dan oslobođenja Sarajeva, šesti april. Svečana akademija, polaganje cvijeća pred Vječnom vratom, govori političara, sjećanja starih partizana, dodjela nagrada zaslужnima...

U nedjelju, u rano jutro, u blizini stanice milicije u Novom Sarajevu pale su prve granate. Zapucalo je po Starom gradu. Na radiju su se čuli izvještaji iz Hitne pomoći. Mrtvi su još uvijek imali imena. Tako će biti sljedećih nekoliko tjedana, a onda će se mrtvi pretvoriti u brojeve, pa u narode. Samo će rodbina još znati kako su se zvali dok su bili živi.

U prvim mjesecima rata u modi je bio otpor kulturom, pjesmom, slikom, lijepom riječju. Nikada se nije pisalo s toliko vjere u smisao književnosti. Pokretali su se novi časopisi, izlazile su knjige, održavane su književna predstavljanja, mnogo češće nego prije rata. Bilo je to vrijeme kulturnoga procvata Sarajeva, koje će kratko trajati i neće ostaviti nikakvog traga na životima ljudi. Osim zbumjenosti i lakog čuđenja, kada se toga poslije budu sjećali. Sjećanje na proljeće i ljeto 1992. u Sarajevu je poput sjećanja na san. Ništa više nije stvarno, miješaju se prizori užasa s osjećajem rajske blaženstva. Nikada prije ni poslije nisi se osjećao tako živ.

Predrag Finci u to je vrijeme pokrenuo novi književni časopis i nazvao ga "Zemlja". Ime je asociralo na Grupu Zemlja, koju su 1929 osnovali zagrebački slikari, kipari i arhitekti, uglavnom ljevičari i komunisti. Autor manifesta bio je znameniti arhitekt Drago Ibler. Pisao je: "Treba živjeti životom svoga doba. Treba stvarati u duhu svog doba."

Doba Fincijeve "Zemlje" trajalo je kratko, izašao je samo jedan broj časopisa, i već je svemu bio kraj. Kada je nestalo predratnoga Sarajeva, i kada je nastalo sljedeće Sarajevo, koje postoji i danas, nije moguće tačno reći. Možda se to dogodilo upravo onda kada su predratni Sarajlije shvatili da se kulturom, lijepom riječju i kazalištem ne može protiv topova i protiv

neumitne i razorne logike povijesti. Jedna je priča bila završena, a nova je započela još davno, i mi smo se našli usred nje, nesvesni što nam se događa i kome pripada zemlja na kojoj stojimo. Ljudi bez papira, bez putnih listova, uvjerenja o prebivalištu i potvrda o zdravstvenom osiguranju, zatekli su se kao krivci na glavnim kolodvorima i aerodromima, pred šalterima imigracijskih službi i pred telefonskim govornicama svih velikih svjetskih gradova, uzaludno se trudeći da nekome nešto objasne. Između njih i onih koji bi ih trebali čuti nije bilo jezika dovoljno jasnog da prenese njihova objašnjenja. Jezik je riznica sjećanja, u njemu su sadržane sve metafore nekog svijeta, i cjelokupno njegovo iskustvo. Jezik je nemoćan pred onim čega u tom iskustvu nema. Jezik tih ljudi šalterskim službenicima nije mogao objasniti tko su oni i što hoće. Da bi to bilo moguće, emigranti će morati da revidiraju svoje identitete. U muci i užasu od nepripadanja, ljudi bez papira demontirat će svoja sjećanja, mijenjati ih kao što se mijenjaju pokvareni dijelovi na automobilu, za sjećanja koja će biti razumljivija šalterskim službenicima, i u svakom pogledu jednostavnija, pogodna za transport i smještaj po kolektivnim centrima, za učenje stranih jezika i profesionalnu preorientaciju. Inženjeri, mladi pjesnici i profesori najednom će u sebi otkrivati talente perača suda. Ali i to će trajati kratko. Ubrzo će se i oni snaći, naći će bolje poslove, a možda steći i prijatelje u stranome svijetu. Sitni i nakazni, s bezazlenošću Bruna Schultza, zadovoljavat će potrebe novoga svijeta za emigrantima, za utjehom u nesreći drugih, za mirnom savješću i slobodom.

Predrag Finci naselio se u Londonu. Radio je svoj stari posao, kao profesor, istraživač, pisac, ali bio je to samo privid kontinuiteta. Istina ne bi bila drukčija ni da je našao posao u istome onom podrumskom šusteraju u kojem je šezdesetak godina ranije radio Miloš Crnjanski. Crnjanski se na kraju u Beograd vratio, a Finciju povratka u Sarajevo nema. Tamo više ne postoji njegov profesorski kabinet, ne postoji prozor s pogledom na marijindvorskiju katoličku crkvu, ni njegov odsutan pogled dok smušeni student spominje "Teoriju romana" Georga Lukacs, izdanje iz čuvene biblioteke Logos 1990, ne postoji ni Georg-Gyergy Lukacs, ni "jedan filozofskohistorijski pokušaj o formama velike epske literature" također ne postoji, ni klub književnika u poslovnoj zgradi Svetlosti ne postoji, ni Dom pisaca, ni Hotel Zagreb, ni Ulica Daniela Ozme u kojoj je Predrag Finci stanovao ne postoji, ne postoje više zajednička pijanstva i mamurluci, bilo što zajedničko, ne postoje pisci i pjesnici s kojima je prijateljevao, izdavački savjeti, fakultetska vijeća, četverogodišnji planovi, programske smjernice i dokumenti, crna biblioteka "Logos" sa zaštitnom bijelom omotnicom, naplastificiranom, odavno ne postoji. Ali od svega, najtemeljitije, ne postoji Sarajevo u kojemu bi Predrag

Finci bio Sarajlija. Na mjestu na kojemu je Sarajevo nekada bilo danas je istoimeni grad, često istih, premda već oronulih građevina, ali to nije isti grad, niti u njega ima povratka onima koji nikada u njemu takvom nisu bili. Nema udaljenijega inostranstva od tog Sarajeva, ni tuđijeg mjesta, ni dubljeg nerazumjevanja.

Vidali smo se slučajno, tokom posljednjih dva desetak godina, u Londonu, Zagrebu, Sarajevu, kao stranci i turisti. Zadnji put, dok mi je umirala majka, na sajmu knjiga u Skenderiji. Nisam mu rekao zašto sam doputovao. On mi je, s nogu, pripovijedao anegdote iz djetinjstva. U tim su anegdotama njegovi roditelji, ili možda samo majka, i neki veoma slavni ljudi. Ali nisam upamtio koji. Slušao sam ga preko uha, jer sam razmišljao o svojoj majci. Ali nije dolazio u obzir da mu o tome išta govorim.

Nekoliko godina ranije, dok su u Zagrebu vodili hajku protiv romana "Ruta Tannenbaum", govoreći o meni kao o antisemitu i mrzitelju Hrvata, kojega bi, već iz higijenskih razloga, trebalo prebrisati s ulica toga meni vječno tuđega, a sve više i tuđinskog grada, elektronskom mi je poštom poslao pismo, u kojem kaže da je pročitao "Rutu", i nudi mi svoju obranu knjige, bude li zatrebalu. Ljubazno sam mu odgovorio, ganut tom malom a tako važnom gestom povjerenja i pripadanja. Tada sam postao svjestan promjene koja se u međuvremenu dogodila, i kojoj je posvećeno ovo poglavlje o glumcima i njihovim ulogama: daroviti mladi glumac, profesor estetike Predrag Finci pretvorio se u Jeverejina lutalicu. Nije birao takvu sudbinu, niti je učinio išta da prestane biti ono što je prethodno već bio. Sve se odvilo u skladu s Iblerovim imperativima: "Treba živjeti životom svoga doba. Treba stvarati u duhu svog doba." Finci se na kraju kratkoga dvadestog vijeka preobukao u iznošeno odijelo Waltera Benjamina.

Šteta. Jer moj bi roman prije obranio Gavrilo Princip.

Miljenko Jergović

Biljana Albahari

Jevrejska periodika u Srbiji

U razvoju društva i ljudskog stvaralaštva periodične publikacije imaju važno mesto, značaj i ulogu. Zbog velikog broja i protoka novih i aktuelnih informacija bilo da su one naučnog, kulturnog, umetničkog, istorijskog ili nekog drugog karaktera, ovakve publikacije mnogo brže i raznovrsnije oslikavaju sve faze u razvoju društva i predstavljaju ogledalo političkog, kulturnog i socijalnog života jednog naroda. Tako je i uloga jevrejske periodične štampe imala zapaženo mesto ne samo u njihovom nacionalnom okviru nego i šire.

Činjenica da je pre Drugog svetskog rata na teritoriji današnje Srbije živelo oko 34.000 Jevreja, da ih je posle rata ostalo samo nekoliko hiljada i da su za tako kratko vreme, od kraja 19. veka do današnjih dana, pokrenuli i izdavali preko sedamdeset periodičnih publikacija, govori da su Jevreji brojem tih izdanja koja su objavljivali ili ih i sada objavljuju na ovim prostorima, značajno unapređivali informisanost ne samo pripadnika svog naroda nego i srpskog društva u celini.

Jevrejska periodična štampa u Srbiji istraživana je sporadično, u okviru svega par projekata, ali nikada u okviru određene institucije ili na nacionalnom nivou. Osim nekoliko izuzetno važnih bibliografskih izvora i nekoliko objavljenih radova, ne postoje celoviti retrospektivni pregledi, a pogotovo ne sredeni i iscrpni izvori pomoću kojih bi se mogli odrediti i analizirati njihovi različiti uticaji ne samo na jevrejsku zajednicu Srbije, nego i na celokupno društvo u kome su Jevreji živeli. Zbog toga je ovaj rad jedan novi doprinos i moguća inicijativa za dalje proučavanje ove vredne, kompleksne i zanimljive građe.

*

U Srbiji je u periodu između 1888. godine do danas pokrenuto 69 jevrejskih periodičnih publikacija i još 4 van Srbije, čiji su izdavači Jevreji poreklom iz Jugoslavije/Srbije. Neke od ovih publikacija su doživele izdavanje samo jednog, dva, tri ili četiri broja, ili samo jednu ili dve godine izlaženja. Ali su zato neke druge doživele i višedecenijsko izlaženje i stotine brojeva.

Do početka Drugog svetskog rata pokrenuto je ukupno 46 publikacija od kojih 18 u Beogradu, 13 u Novom Sadu, 9 u Subotici, 2 u Zemunu i po jedna u Vršcu, Bačkoj Topoli, Novom Bečeju i Staroj Kanjiži.

Posebno su pomenuta i tri lista koja su objavljivali Jevreji iz Jugoslavije/Srbije u nemačkom odnosno

italijanskom zarobljeništvu, za vreme Drugog svetskog rata.

Posle Drugog svetskog rata objavljena su 24 naslova - 17 u Beogradu, 2 u Novom Sadu, jedan u Subotici, 3 u Izraelu i jedan u SAD-u.

Opisana periodična izdanja objavljivana su na srpskohrvatskom, srpskom, mađarskom, nemačkom, ladinu i jidišu ili su bila višejezična. Pisana su ili štampana latiničnim, ciriličnim i hebrejskim pismom.

Periodičnost njihovog izlaženja je sledeća: novine su izlazile jednom, dva i tri puta nedeljno; časopisi polumesečno, mesečno, dvomesečno, kvartalno i polugodišnje, a ostale publikacije (almanasi, zbornici, kalendarji, biltenci, itd.) godišnje, povremeno, po potrebi i prigodno povodom nekog događaja ili praznika.

Svojim temama i sadržajem različite su orientacije: informativne, kulturno-nacionalne, verske, cionističke, omladinske, sportske, političke, lokalno-informativne i prigodne – povodom nekih konkretnih događaja i praznika.

Godina u kojoj je pokrenuto najviše časopisa bila je 1933. - sa 6 naslova i 1935. - sa 4. To vreme između dva svetska rata slobodno možemo nazvati „zlatnim dobom“ ukupnog jevrejskog života, stvaralaštva i prosperiteta na prostoru Srbije i Kraljevine Jugoslavije. Koliko je zajednica verovala u svoju budućnost, pa tako i živila, govori i intezitet njenih aktivnosti, pa i činjenica da je čak i početkom 1941. godine pokrenula jedan novi list - *Glasnik jevrejske aškenaske veroispovedne opštine*. A poslednji poznati brojevi jevrejskih novina koji su u Srbiji izlazili još i u mesecu martu 1941. godine, bile su pored već pomenutog *Glasnika*, i *Jevrejske novine (Jüdische Zeitung)*, kao i *Vesnik jevrejske sefardske veroispovedne opštine*.

Posle ogromnog stradanja i skoro fizičkog uništenja zajednice tokom Drugog svetskog rata, malobrojni preživeli ipak nalaze snagu, volju i htenje i već 1950. godine ponovo pokreću izdavanje, za takve uslove slobodno se može reći nemerivo, čak tri nove jevrejske periodične publikacije.

Vredno je pomenuti da dve od ovde predstavljenih posleratnih publikacija izlaze već 66 godina (*Bilten - Jevrejski pregled i Jevrejski kalendar*), a jedna (*Bilten - Most*) 63 godine. I još uvek izlaze.

Takođe još dve, kasnije pokrenute publikacije, imaju dugi vek trajanja: *Zbornik JIM-a*, koji se objavljuje 45 godina, i još uvek izlazi, i - *BULLETIN: of the Association of Yugoslav Jews in the United States, Inc.*, koji je izlazio 38 godina.

Za jednu ovako malu, u Holokaustu skoro potpuno uništenu zajednicu, ovi podaci predstavljaju veliki izdavački uspeh i pokazuju koliko su se, bez obzira na različite istorijsko-društvene, socijalne i političke okolnosti, pripadnici jevrejskog naroda trudili da održe i očuvaju tradiciju i značaj svoje pisane reči.

Zdravka Radulović

Pregled jevrejske periodike u Srbiji (od 1888. do 2015. godine)

Pred nama je ponuđena građa pod nazivom „Pregled jevrejske periodike u Srbiji od 1888. do 2015. godine“, koju je priredila i ponudila Biljana Albahari. Riječ je o rezultatima dobijenim dugočinjim istraživanjem razvoja izdavačko-štamparske djelatnosti Jevreja koji su živjeli i radili na prostorima Jugoslavije/Srbije u periodu 19/21. vijeka.

Ovog puta posebna pažnja je usmjerena na izdavačku produkciju periodičnih publikacija, časopisa, kalendarja, almanaha, biltena, nedeljnika i raznih drugih izdanja koja imaju odlike serijskih publikacija.

Prezentovani podaci jasno nam govore da jevrejska štampa na ovim prostorima ima dugu i bogatu tradiciju, te da su Jevreji na teritoriji Srbije, i Jevreji izdavači koji su porijeklom iz Jugoslavije/Srbije, od 1888. godine do sada pokrenuli 73 serijske publikacije.

U kataloško-bibliografskim okvirima, koji su sredeni u hronološkom nizu, autorka pokazuje njihovu brojnost koja je do sada bila nepoznata, a potom i sadržinsku raznovrsnost koja je navedena, kako u podacima o profilu naslova, tako i u podacima veoma dragocjenih napomena navedenih uz svaku od jedinica.

Kako bi pojasnila bogatstvo sadržinskih elemenata prezentovane građe, koleginica Albahari u napomenama navodi i niz fundamentalnih podataka, koji nam na najočigledniji način ukazuju na rezultate istorijskog karaktera koji će uz izvedene statističke analize, značajan broj naučnih radnika, istoričara i bibliografa

usmjeriti na pojedinačna istraživanja, kako pojedinih naslova, tako i cijelokupne jevrejske štampe.

Napokon, sama vrijednost ovako bogate sadržine unutar popisa jevrejske štampe, u neposrednoj je vezi sa sveobuhvatnim značajem koje su te periodične publikacije imale. U cijelokupnom istraživačkom zbiru popisanih naslova, ponuđena grada nam nudi ogromno bogatstvo relevantnih podataka o urednicima, vlasnicima, izdavačima i štamparima, kataloško-bibliografskim izvorima i literaturi koja je korišćena tokom ovog iscrpnog i veoma zahtjevnog istraživačkog rada. Posebno se treba osvrnuti na desetine fotografija naslovnih strana popisanih publikacija, od kojih su neke od njih po prvi put objavljene i date na uvid javnosti. Navedeni podaci o institucijama u kojima se čuvaju popisane publikacije, od ogromnog su značaja za istraživače.

Neophodno je skrenuti pažnju i na bogate bibliografske, istorijske i elektronske izvore koji su profesionalno popisani i navedeni na samom kraju publikacije, a koji nam govore o tome, u kojoj su mjeri ova temeljna istraživanja rađena profesionalno i stručno.

Posmatrano u cjelini, u zbiru i mozaiku onoga što nam nudi jevrejska štampa, ova grada predstavlja ogromno i nemjerljivo svjedočenje o duhovnom blagu Jevreja na ovim prostorima. S obzirom na to da se u periodici nalaze publikovani radovi koji dodiruju sve vidove čovjekovog umnog rada, da je vezana za sve nauke i umjetnosti, ogroman je obim znanja i podataka koji se nalaze u njoj. Publikovanje ovakve građe, nužno će proizvesti i konkretna interesovanja za proučavanjem sadržaja pojedinačnih naslova prezentovanih u ovom izuzetnom katalogu. Potom, analitički popisi pojedinačnih periodičnih publikacija, imaju ogroman doprinos kako jevrejskoj kulturno-istorijskoj baštini, tako i cijelokupnoj zajednici na ovim prostorima.

Biljana Albahari

Đorđe Krajišnik

Kovati novi svet

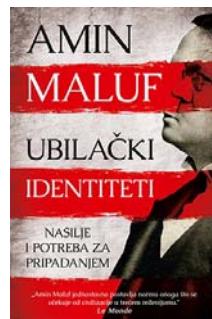
„Ubilački identiteti“ Amina Malufa Laguna

Posljednjih decenija, kako se slika našeg svijeta sve više usložnjava, identitetsko pitanje postaje jedna od ključnih intelektualnih kategorija kojom se nastoje dokučiti brojni problemi sa kojima se u našoj ubrzanoj stvarnosti suočavamo. Napisane su stranice i stranice o tom pitanju, a materijal za propitivanje različitih identitetarnih matrica prisutan je svuda. Dakako, pitanje identiteta često se u pokušajima da se da neki konkretan odgovor na dešavanja na našoj planeti simplificira, svodi na čarobnu formulu u kojoj se kriju svi odgovori, na sva pitanja koja su svojom težinom polegla na pleća svijeta.

No, bez obzira na to što propitivanje i proučavanje identiteta nisu jedina suština intelektualnog rada, važnost identitetskog rudarenja svakako ima iznimno važno mjesto u procesu razumijevanja onoga što nam se iz dana u dan dešava. Onoga što nam se čini toliko neuvhvatljivo, stihijsko i nekontrolisano, a što na neki način hoćemo staviti u bilo kakve razumne okvire.

Lična priča

Amin Maluf, intelektualac i pisac, svojom eseističkom studijom *Ubilački identiteti* nastoji dokučiti nekoliko važnih stvari vezanih za koloplet identitetskih pripadanja i njihov uticaj na kreiranje manje ili više agresivnih stavova spram drugih. Kao što sam podnaslov ove studije kaže, Maluf nastoji propitati kako potreba za pripadanjem jednom identitetском krugu, onog trenutka kada se on smatra ugroženim na bilo koji način, postaje okidač za nasilnu borbu protiv onoga na kojeg se ukaže kao na remetioca identitetske homogenosti jedne skupine.

Iako čitajući ovu studiju čitalac, bar onaj koji poznaje određene okvire identitetskih propitivanja, ima dojam da se radi o prilično poznatim stvarima, ponekad možda i opštim mjestima identitetarnih

promišljanja, važnost Malufove knjige nije time ni najmanje narušena. Jer to njegovo, uslovno rečeno, ponavljanje dolazi u vrijeme kada haos identitetskih strujanja doseže vrhunac. Takođe, ono što je iznimno sa stilskog stanovišta značajno, Maluf pristupa ovom problemu iz prilično lične perspektive, pa time ova studija postaje na izvjestan način prijemčivija.

Budući pisac koji je iz Libana prije četrdeset godina doselio u Francusku, Malufu to iskustvo identitetskog ambiguiteta otvara mnogo širi prostor za shvatanje vlastite identitetske pozicije. A time i za dosljedniji pokušaj da se dokuči šta identitet zapravo jeste, te kako se optimalno odnositi spram njega.

Ono na čemu Maluf od prvih stranica svoje knjige *Ubilački identiteti* insistira, jeste poimanje identiteta kao veoma fluidne kategorije. Kao nečega što je promjenjivo, što nije svodivo na samo jednu poznatu. Na više primjera, često posve ličnih, ovaj intelektualac jasno naglašava kako je svaka identitetska okoštalost, svaki ekskluzivitet koji se nastoji ispolovati na osnovu samo jednog, danas pretežno religijskog, identiteta poguban.

Zapravo, insistiranje na samo jednom, očišćenom, drugačijim i drugim “neuprljanim” identitetom, vodi gotovo nužno u sukob i nasilje. Ne možda uvek direktni sukob, ali u najmanju ruku sukob na simboličkoj razini. Mada, svjesni smo da danas ima sve manje neostvarenih sukoba, sve više klanica, a sve manje simbolički manifestovanog nepodnošenja.

Nasuprot isključivosti ili dominaciji jednog identiteta, svođenje čovjeka na pripadnost samo jednoj dominantnoj matrici, Maluf postavlja shvatanje identiteta kao inkluzivnog procesa. Svaki je čovjek u dovoljnoj mjeri širok da u sebe može uključiti brojne druge pripadnosti. Jer nije završena forma, podložan je svim uticajima i promjenama oko sebe. Sama ta činjenica čini ga dovoljno identitetski ozračenim sa različitim strana, što nužno utiče na razbijanje fantazme o važnijim ili manje važnijim identitetima.

Negiranje ljudskosti

Jasno je da su religijski i nacionalni identiteti, znamo to dobro i u našem slučaju, dominantne kategorije, ali čovjek se ne rađa sa time, nema urođenih identiteta. Identitet je ono što se, prije svega, kroz život stiče.

Usvojiti samo jednu, vještačku ili ideološku, identitetsku sekvencu kao jedinu moguću, znači pristati na negiranje vlastite ljudskosti. Ono što je posebno zanimljivo za Malufovu studiju jeste da pored **identitetskog** propituje i ona pitanja koja se odnose na tradiciju i mondijalizam.

Preciznije govoreći, Amin Maluf nastoji detektovati kako ove dvije kategorije utiču na podsticanje identitetskog nasilja, ali i njegovog ublažavanja. Analizirajući putem primjera iz arapskog svijeta

(inače, Maluf iznosi niz veoma preciznih zapažanja o odnosu arapskog svijeta i Zapada) uticaj mondijalizma na radikalizaciju identitetskih prilika, a time i religijskog fanatizma, Maluf će kazati kako se ne slaže da cijeli svijet treba mondijalističkim težnjama obojiti. Tačnije, da globalni pritisci kojima se svijet nastoji po svaku cijenu uniformisati, svesti na jednu kulturu, jedan jezik, jednu tržišnu naviku, jesu jednako pogubni za ljude, kao i identitetska okoštalost.

Ne spori ovaj pisac važnost mondijalizma i umrežavanja svijeta, posve shvata njegove prednosti, ali mu odriće dobre namjere onoga trenutka kada mondijalizam počinje negirati pravo ljudi da budu drugačiji. Kada se sve što nas okružuje nastoji svesti na iste označitelje. Jednako je tako i sa pitanjem tradicije, te njenim očuvanjem. Tradicija sama po sebi nije problem, sve do onog trenutka dok tradicionalnost ne postane konzervativnost. Onoga trenutka kada tradicionalnost počinje negirati univerzalna prava svih ljudi, kada zbog svoje imanentne okoštalosti odbija sve drugo, te vrši nasilje radi očuvanja homogenosti tradicionalizma, onda ona postaje jednako nasilje i poništavanje prava na izbor, kao što je to slučaj u radikalnom mondijalizmu.

Amin Maluf pomenuta pitanja, kako bi ona postala razumljivija čitaocu, komparira sa onim što je informisanost današnjeg čovjeka. Znatan broj ljudi danas ima pristup ogromnoj količini različitih informacija. Ali to ipak ne znači da su svi ljudi informisani na pravi način. Prije svega jer se pokazuje da većina ljudi, bez obzira na mogućnost izbora, pristaje na pojednostavljene vizije života koje im se plasiraju kao prerađena znanja.

Jednako je tako i sa pitanjem identiteta. Mogućnosti je jako mnogo, samo se treba usuditi izaći iz, lažno sigurnog, opisanog kruga samo jednog pripadanja. *Ubilački identiteti* stoga je knjiga koja poziva da se svijet postavi na temeljima poštovanja svakog prava na izbor. Do one mjere gdje pravo na izbor nije nasilje nad nekim drugim. Ne može se ni na koji način graditi bolji svijet ako se na bilo koji način suspenzuje mogućnost da se bude van svih ograničavajućih okvira.

Svakako, a to je i ono što Maluf tvrdi, ne treba imati iluzije da će svjetom prevladati univerzalne vrijednosti, ali treba na malim poljima, počevši od vlastitog poimanja identitetskih pripadnosti, graditi drugačije osnove za poimanje svijeta. Riječ je, nesumnjivo, o stvarima koje će nas itekako opterećivati u nesigurnoj i nadolazećoj budućnosti.

Ono što ostaje jeste pitanje naše snage da se izborimo sa svim ograničenjima i počnemo prihvpati svijet kao vlastitu kuću. Konačno, zamislite koliko bi siromašno bilo naše egzistiranje svedeno na samo jednu poznatu. Bio bi to užasno naporan i dosadan svijet. Svuda i zauvijek isto.

Laguna

Škeljen Malić

Edi Rama „Žrtvovanje“ Samizdat B92

Edi Rama je jedan od protagonisti rušenja komunističkog režima, koji će '90. godina prošlog veka uglavnom biti angažovan u civilnom društvu... Najpre je postavljen za ministra kulture, zatim se kandidovao za gradonačelnika Tirane. Za gradonačelnika je izabran sa ubedljivom većinom jer je program zasnovao na jasnoj viziji da se grad može i mora rešiti masovnih usurpacija i devastacija. Obećanje je ostvareno: Rama će srušiti, često i uz lično angažovanje, više hiljada ružnih i skelepanih objekata koji su ometali normalni razvoj grada. Obnovio je oronule fasade u glavnim arterijama Tirane, obojivši ih u svetle, mediteranske, optimistične nijanse.

Njegov uspeh sa Tiranom kandidovao ga je za lidera koji će uneti urbanistički red, estetiku i ljudsku dimenziju i u razvoj čitave Albanije. Izabran je 2005. godine za predsednika Socijalističke partije, kada je ona izgubila izbore i prešla u opoziciju. Desilo se, međutim, da je 2009. i 2011. doživeo dva uzastopna razočaravajuća poraza, i na opštim i lokalnim izborima, koji su, doduše, bili i rezultat krađa, manipulacija i preokretanja rezultata za zelenim stolom. Stoga je Rama, razočaran, u letu 2011. odlučio da napravi duboku refleksiju svoje politike i situacije i perspektiva Albanije. Knjiga *Žrtvovanje* plod je te refleksije. U uvodu knjige ističe se namera „da se ostavi autentični trag u dramatičnom trenutku“ i da će rezultat biti „sasvim slobodna i subjektivna isповест... bez anestezija i cenzure“. U knjizi on govori o poslovima koje je uradio, ili ih je započeo a nije uspeo da ih završi, manirom otvorenog polaganja računa, ne tako čestim među političarima, naročito ne među onima koji imaju ambicije da se vrate na vlast. Iako se Rama u knjizi bavi unutrašnjim kontradikcijama često veoma specifičnim za albanski kontekst, verujem da će čitaoci ovog prevoda u njegovim iskustvima i refleksijama pronaći dosta dodirnih tačaka sa situacijama u Srbiji i zemljama regiona, a to znači da će se knjiga čitati sa zanimanjem.

Tim pre što je Rama vrstan mislilac i stilista.

Prevod s albanskog jezika Đorđe Božović

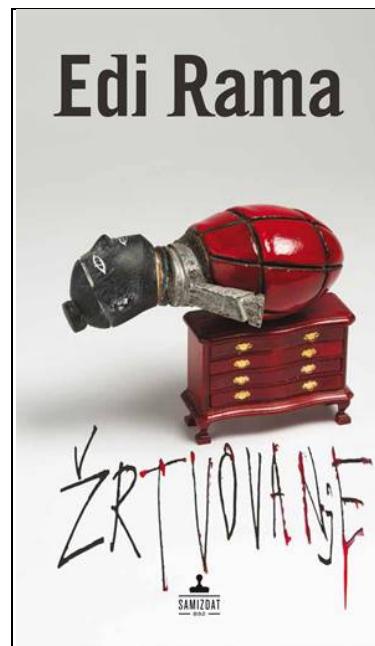
Biografija

Edi Rama rođen je u Tirani (1964). Godine 1998. ušao je u politiku u svojstvu ministra za kulturu, omladinu i sport, a 2000. godine postao je grado-

načelnik Tirane, ulivajući novi duh i viziju u administraciju prestonice. Dobio je nagradu Svetski gradonačelnik (2004) i nagradu Evropski heroj, koju dodeljuje magazin *Time*. Ponovo je biran za gradonačelnika Tirane 2003. i 2007. godine. Na čelu albanske prestonice bio je 11 godina. Od 2005. godine Edi Rama je predsednik Socijalističke partije Albanije, a od 2013. obavlja funkciju premijera Albanije.

Prvu knjigu *Refleksione* (Razmišljanja), u koautorstvu sa prijateljem, objavio je odmah nakon kraha diktature. Objavio je još dve knjige sa prikazima njegovih umetničkih dela, u saradnji sa istaknutim umetnikom Anrijem Saljom.

Autor je i učesnik mnogih umetničkih izložbi širom sveta.

Edi Rama i Veran Matić

K. B. D.

Intelektualni obračun Uelbeka i Levija

Kako izgleda kada dvojica intelektualaca ukrste pera (mada je verovatnije da su koristili tastature), suoče mišljenja na najrazličitije teme i usput otkriju neke od najzanimljivijih detalja iz bogatih biografija?

Hvaljeni i kuđeni, nagrađivani i javno napadani i klevetani, obožavani i omrznuti, njih dvojica spadaju među retke evropske intelektualce oko kojih se uvek lome koplja, a javnost deli u dva zaraćena tabora. Intelektualni obračun Mišela Uelbeka i Bernar-Anri Levija, spakovani u knjizi *Državni neprijatelji*, objavila je nedavno beogradska Booka.

"Levi ne može da parira Uelbekovoj jetkoj duhovitosti, čitaocima poznatoj još iz njegovih romana, s kojom on sugeriše, recimo, da bi oporavak francuske privrede morao da se temelji na ugađanju azijskim turistima, željnim sira, romaničkih crkava i ušećerene pačetine. 'Zar neko stvarno misli da ćemo mi postati lideri u oblasti proizvodnje softvera ili mikroprocesora? (...) Da se izrazimo sirovije: želim li ja da vidim Francusku kako se transformiše u zemljumuzej, u jednu mrtvu zemlju, u neku vrstu turističkog kupleraja? Bez oklevanja odgovaram: DA' (...) Levi piše ozbiljnije, ali je manje zabavan, revnosno iznosi Lukrecijevu atomističku teoriju, Lajbnicovu monadologiju, Levinasovu konceptualizaciju Drugog. Uelbek mu pak umorno otpisuje da te knjige nije čitao, i da jedva čeka da se vrati u Rusiju, u zemlju gde se ljudi raduju životu, u zemlju noćnih klubova punih 'bujnih plavuša'. Stiče se utisak da svog dopisnika želi da izbací iz takta...", beleži o ovoj knjizi, između ostalog, Stuart Džefriz u londonskom *Gardjanu*.

Bernar-Anri Levi (1948), francuski filozof, roman-sijer, esejista, sineasta, dramaturg, poslovni čovek, intelektualac i hroničar francuskog društvenog i političkog života, otkako je svetlost dana ugledao

njegov roman prvenac, *Varvarstvo sa ljudskim likom* (1977), slovi za uticajnu figuru na političkoj, filozofskoj, medijskoj i književnoj sceni u Francuskoj. Stalno u žiji javnosti, blaćen i cenjen, medijski i politički veoma aktivan, Levi je stigao da objavi i mnogo knjiga, što beletrističkih, što teorijskih, među kojima se izdvajaju i *Božji testament*, *Francuska ideologija*, *Davo u glavi*, *Poslednji dani Šarla Bodlera*, *Sartrov vek*, *Duh judaizma...*

Slavan, osporavan, hvaljen i nagrađivan kontroverzni francuski pisac, filmadžija i pesnik Mišel Uelbek rođen je 1958. na Reunionu, francuskom ostrvu nadomak Madagaskara, kao sin instruktora skijanja i lekarke, koji su za svog sina, po Uelbekovim rečima, ubrzo izgubili svako interesovanje. Do šeste godine živeo je u Alžiru kod majčinih roditelja, a nakon toga u Francuskoj, kod očevih, koji su ga i odgajili. Kasnije će uzeti devojačko prezime majke svog oca, i kao Mišel Uelbek ući u istoriju francuske književnosti. Godine 1980. diplomirao je agronomiju, a u književni svet ulazi 1985. pesmama objavljenim u magazinu *La Nouvelle Revue*. Iste godine kada mu izlazi prva zbirka poezije (1991), objavljuje i biografiju pisca horora H. P. Lavkrafta, kojim je u mladosti bio općinjen. Tri godine kasnije objavljuje svoj romantični prvenac pod naslovom *Proširenje područja borbe*, kojim skreće pažnju publike i kritike. Sledi romani *Elementarne čestice* (1998), *Platforma* (2001) i *Mogućnost ostrva* (2005), koji mu donose status jednog od najpopularnijih i najkontroverznijih francuskih pisaca današnjice. Za roman *Elementarne čestice* dobio je Prix Novembre i proglašen je nihilističkim klasičkom. Poslednji roman koji je objavio *Karta i teritorija*, 2010, dobio je prestižnu Goncourt nagradu. Objavio je i tri CD na kojima peva/recituje svoju poeziju, a po romanu *Mogućnost ostrva* snimio je 2008. istoimeni film. Godine 2011. objavljena je njegova imejl prepiska s Bernar-Anrijem Levijem pod naslovom *Ennemis publics*. Početkom 2015. objavljuje roman *Pokoravanje* kojim potvrđuje svoju reputaciju najkontroverznijeg svetskog autora. Istog dana kad je knjiga objavljena dogodio se teroristički napad na časopis *Charlie Hebdo* na čijoj je naslovnoj stranici bio upravo Uelbek.

BOOKA

Veton Suroi

„Ambasador i druge jeretičke beleške“

Samizdat B92

Prevod s albanskog jezika - Đorđe Božović

Napisan stilom koji odiše simbolikom, „Ambasador i druge jeretičke beleške“ predstavlja čitavu filozofiju istorijskih i političkih promena koje su se desile na albanskim prostorima u poslednjih nekoliko decenija. Kao pisac koji široko posmatra i analizira njihov kontekst, Suroi ističe opasnosti političkog islamizma koje prete onima poput Kosova ili Albanije. Ako do sada nismo imali pravi uvid u odnose Albanaca i religije, Suroi nam ga u ovoj knjizi donosi, sa svim činjenicama i manje poznatim detaljima, kao u slučaju Al Albanija, Albanca koji je uneo zbrku u islam. Suroi pri tome uspeva ne samo da analizira, već i da izgradi narativ o istoriji, o kojoj se ovde nikada nije pisalo onako kako bi trebalo.

Veton Suroi za ovu knjigu dobio je nagradu „Ardijan Kljos“, za najbolju knjigu u oblasti publicistike u 2015. godini. U saopštenju žirija, između ostalog, navodi se da je nagrada dodeljena „za jasnoću uvida i oštrinu prosuđivanja, uvek svež ugao gledanja, izuzetno poznavanje istorijskog i društvenog konteksta, erudiciju, suptilan humor, filozofsku distancu i moralnu hrabrost bez presedana u obradi teške i delikatne teme kao što je tema institucija i identiteta Kosova danas“.

O autoru

Veton Suroi rođen je 1961. u Prištini. Novinar je, publicista i pisac. Tokom devedesetih godina prošlog veka bio je istaknuta ličnost civilnog društva na Kosovu. Utemeljivač je najvećeg dnevnog

lista na albanskom *Koha Ditore* i nezavisne televizije KTV.

Bio je jedan od političkih lidera Albanaca na Kosovu i učestvovao je u mirovnim pregovorima u Rambujeu (1999) i pregovorima o statusu Kosova u Beču (2005-2007).

Srpsko izdanje njegovog romana *Milijarder* obјавljeno je 2015. godine, a publicistika *Zmajske noge* 2016. godine u izdanju Samizdata B92.

U ovom broju

Svetlana Tomić: *Prepiska Jelene Dimitrijević*

Filip David: *Filozofija bede*

Filip David: *Zar nije dosta?*

Božidar Šujica: *Kako je oklevetan Danilo Kiš*

Ilja Milštejn: *Susret na oštrici noža*

Bob Dylan: *Knockin' on Heaven's Door*

Miljenko Jergović: *Princip, filozof, Jevrejin*

Biljana Albahari: *Jevrejska periodika u Srbiji*

Zdravka Radulović: *Pregled jevrejske periodike u Srbiji*

Đorđe Krajišnik: *Kovati novi svet*

Škeljzen Malići: *Edi Rama „Žrtvovanje“*

K. B. D.: *Intelektualni obračun Uelbeka i Levija*

B92: *Veton Suroi*

"Nisu sve knjige opasne, opasna je samo jedna" (Danilo Kiš)

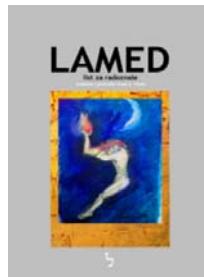
www.mansarda.rs

Stranice posvećene Jevrejima bivše Jugoslavije

<http://elmundosefarad.wikidot.com>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

Lamed

List za radoznaće

Redakcija - Ivan L Ninić

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

42268 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com